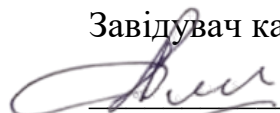

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра Психології

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Карсканова С.В.

«_10_» ____ 06 ____ 2026 р.

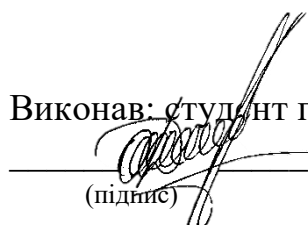
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття рівня вищої освіти «бакалавр»

зі спеціальності 053 «Психологія»

**на тему «Психологічні умови подолання негативної самооцінки в
юнацькому віці»**

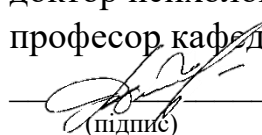
Виконав: студент групи 4551 з.

 Даценко О.Г.
(підпис)

Керівник роботи:

доктор психологічних наук,

професор кафедри психології

 Яблонський А.І.
(підпис)

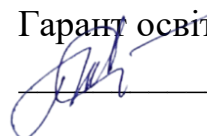
Миколаїв 2026 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

 Чугуєва І.Є.
(підпис)

« 25 » __02__ 2026 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Студента/ки Даценка Олександра Григоровича

1. Тема роботи: «Психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці»

Керівник роботи доктор. психол. наук, доцент **Яблонський Андрій Іванович**
Затверджені наказом ректора №198-уч від «25» лютого 2026 року

2. Термін подання роботи: 5.06.2026.

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):

Теоретико-методологічні основи вивчення психологічних особливостей самооцінки у юнаків з девіантною та делінквентною поведінкою. Дослідно-експериментальна робота щодо вивчення самооцінки юнаків з девіантною поведінкою.

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 9 слайдів, з висвітленням таких питань як назва, об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми дослідження (1 слайд), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація (рисунки, таблиці), аналіз та інтерпретація (3 слайдів), висновки (1 слайд).

6. Дата видачі завдання 25 лютого 2026 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	10.02.2026	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	15.02.2026	Список використаної літератури має включати не менше 30 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	25.02.2026	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	01.03.2026	Розділ 1. (15-20 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження.	15.03.2026 31.03.2026	-
6.	Статистична обробка отриманих результатів	01.04.2025- 07.04.2025	
7.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.04.2026 10.05.2026	– Розділ 2 (15-20 сторінок)
8.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку.	10.05.2026 15.05.2026	– Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок (без списку літератури і додатків).
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	01.06.2026 05.06.2026	–
10.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	08.06.2026 12.06.2026	–
11.	Подання роботи для перевірки на академічну доброчесність	10.06.2026 12.06.2026	–
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	12.06.2026 14.06.2026	–
13.	Захист роботи	15.06.2026- 20.06.2026	

Студент

(підпис)

Даценко О.Г.

Керівник роботи

(підпис)

Яблонський А.І.

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено теоретичний аналіз психологічних умов подолання негативної самооцінки в юнацькому віці, розкрито її структуру, компоненти та взаємозв'язок із девіантною та делінквентною поведінкою. Проведено емпіричне дослідження самооцінки, агресії, ворожості та копінг-стратегій із використанням надійних психодіагностичних методик та методів математичної статистики для підтвердження достовірності отриманих результатів. На основі отриманих даних розроблено та апробовано комплексну програму психологічної корекції, спрямовану на формування адекватної самооцінки, розвиток емоційної саморегуляції та соціальної адаптації юнаків із поведінкою відхилення.

Ключові слова: самооцінка, юнацький вік, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, психокорекція, копінг-стратегії, агресія, ворожість.

Даценко О.Г. Психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці: кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 053 «Психологія». Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2026. 88 сторінок.

ANNOTATION

The paper provides a theoretical analysis of the psychological conditions for overcoming negative self-esteem in adolescence, revealing its structure, components, and interrelation with deviant and delinquent behaviour. An empirical study of self-esteem, aggression, hostility, and coping strategies was conducted using reliable psychodiagnostic methods and mathematical statistics methods to confirm the reliability of the obtained results. Based on the findings, a comprehensive psychological correction programme was developed and tested, aimed at forming adequate self-esteem, developing emotional self-regulation, and enhancing social adaptation in adolescents with behavioural deviations.

Keywords: self-esteem, adolescence, deviant behaviour, delinquent behaviour, psychocorrection, coping strategies, aggression, hostility.

Datsenko O.H. Psychological conditions for overcoming negative self-esteem in adolescence: Bachelor's qualification thesis in specialty 053 «Psychology». Mykolaiv : Admiral Makarov National University of Shipbuilding, 2026. 88 pages.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ У ЮНАКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ТА ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	9
1.1 Психологічні особливості особистості в юнацькому віці.....	9
1.2 Психологічні та соціальні фактори, що сприяють формуванню девіантної та делінквентної поведінки.....	17
1.3 Особливості самооцінки в юнацькому віці.....	33
1.4. Опис вибірки та програми емпіричного дослідження.....	39
1.5. Методи та порядок проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей самооцінки юнаків.....	41
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	52
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ САМООЦІНКИ ЮНАКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ..	54
2.1. Аналіз діагностики схильності до поведінки відхилення за методикою СОП (О.М.Орел).....	54
2.2. Аналіз діагностики дослідження самооцінки.....	61
2.3. Аналіз діагностики дослідження агресії і ворожості за методикою А.Басса-А.Дарки	63
2.4. Аналіз діагностики дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях за методикою CISS (С. Норман, Д.Ф.Ендлер, Д.А.Джеймс, М.І.Паркер, адаптований варіант Т.А.Крюкової).....	65
2.5 Програма психологічної корекції поведінкових проявів девіантних та делінквентних юнаків	66
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	77
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність. В даний час серед дослідників спостерігається підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки. Наукове вивчення відхилень здійснюється в психології, кримінології, психопатології, соціології. Пояснити причини, умови та фактори, що детермінують це соціальне явище, стало нагальним завданням. Її розгляд передбачає пошук відповідей на ряд фундаментальних питань, серед яких, питання про сутність категорії "норма" (соціальна норма) і про відхилення від неї.

Юність є важливим і відповідальним етапом розвитку особистості. У цей період відбувається становлення психологічних механізмів, які надають вплив на процеси розвитку і самореалізації. Саме в цьому віці починається розкриття всіх аспектів особистості, розвиток особистісних можливостей, розширюється спільна діяльність з іншими людьми, закінчується підготовка до включення в самостійне життя як повноправного члена суспільства. Все це створює необхідні передумови для самореалізації особистості. У цьому віці йде активний процес формування, ускладнення особистості, зміни ієрархії потреб [1].

Межі юнацького віку однозначно не визначені в психологічній літературі і залежать від уявлень дослідників проблеми критеріїв, що лежать в основі психічного онтогенезу. У схемі вікової періодизації онтогенезу межа юнацького віку позначена між 17 - 21 роком для юнаків і 16 - 20 роками для дівчат.

Процес розвитку самооцінки, що проходить через все життя людини, утворює саме внутрішньо цінне і основний зміст всього внутрішнього істоти, що визначають мотиви його діяльності і внутрішній зміст тих завдань, які він вирішує в житті. З величиною самооцінки пов'язана задоволеність і незадоволеність людини, що виникають в результаті досягнення успіху або прояви неуспіху. У своїй практичній діяльності людина зазвичай прагне до досягнення таких результатів, які узгоджуються з його самооцінкою, сприяють її зміцненню, нормалізації [2].

У сучасному світі зростає актуальність досліджень особистісних особливостей молоді, схильної до девіантної поведінки. Процеси глобалізації, що відбуваються в новому постіндустріальному транзитивному суспільстві, тягнуть за собою численні політичні, економічні, соціально-культурного зміни. Активне впровадження сучасних технологій в повсякденне життя чинить серйозний вплив на норми поведінки, спілкування, навчальної та професійної діяльності людини. Культура є найважливішим фактором

юнацької соціалізації, визначальним її змістом, засобом і способами поведінки молодих людей.

Загально-психологічні витoki рішення проблеми взаємовпливу самооцінки і особливостей поведінки в юнацькому віці є в теоріях А. Адлера, Д. Левіна, В.М. Леонтьєва, А. Маслоу, В.М. Мясіщева, Д. Роджейрса, С.Л. Рубінштейна, В.Д. Шадрикова. Ряд питань особистісних особливостей, самосвідомості і механізмів діяльності юнаків з девіантною поведінкою розглядаються в роботах С.А. Алифанова, Т.П. Гурина, Е.А. Капцова, П.В. Клипа, Н.В. Майсак, І.П. Ніколаєвої, В.Г. Павленко.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що самооцінка відноситься до центральних утворень особистості, її ядра. Це стало причиною пильної уваги психологів до проблематики, пов'язаної з самооцінкою і ставленням особистості до себе.

Самооцінка в значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором поведінки і діяльності. Ставлення людини до самого себе є найбільш пізнім утворенням в системі його світосприйняття. Але, незважаючи на це, в структурі особистості самооцінці належить особливо важливе місце.

Загальновизнаним є уявлення про зв'язок самооцінки з делінквентною і девіантною поведінкою особистості.

Неадекватна, завищена самооцінка створює широку зону конфліктних ситуацій і при певних умовах сприяє прояву девіантної поведінки.

Для девіантних юнаків і дівчат характерні такі особливості емоційно-вольової сфери, як підвищена тривожність, дефектність ціннісної системи, особливо в напрямку цілей і сенсу життя. Вони, як правило, імпульсивні, дратівливі, запальні, агресивні, конфліктні, що ускладнює спілкування з оточуючими.

Отже, актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробка в сучасних умовах реформування національної системи освіти та психологічної допомоги, а також потреби практиків щодо психологічної корекції самооцінки учнівської молоді зумовили вибір теми магістерського дослідження **«Психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці»**.

Об'єкт дослідження – самооцінка юнаків з девіантною та делінквентною поведінкою.

Предмет дослідження – програма психологічної корекції поведінкових проявів девіантних та делінквентних юнаків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати проблему самооцінки юнаків з девіантною і делінквентною поведінкою та розробити й

експериментально перевірити ефективність програми психологічної корекції поведінкових проявів девіантних та делінквентних юнаків.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1. Проаналізувати на основі всебічного аналізу джерел вітчизняних та зарубіжних фахівців рівень розробки теми;
2. Визначити теоретико-методологічні основи вивчення психологічних особливостей самооцінки у юнаків з девіантною та делінквентною поведінкою;
3. Розкрити прояви самооцінки осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення;
4. Проаналізувати дослідно-експериментальну роботу, щодо вивчення самооцінки юнаків з девіантною поведінкою;
5. Дослідити прояви агресії і ворожості у осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення;
6. Охарактеризувати «копінг-поведінку в стресових ситуаціях» у осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення та порівняти із нормативним типом поведінки підлітків такої вікової категорії;
7. Експериментально перевірити програму психологічної корекції поведінкових відхилень юнаків;

Методики дослідження:

1. Методика діагностики схильності до поведінки відхилення (СОП), О.М. Орел
2. Методика самооцінки Будассі.
3. Діагностика агресії і ворожості (опитувальник А.Басса – А.Дарки);
4. Методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» в адаптації Т.А. Крюкової (Н.С. Ендлер, Д.А. Паркер).
5. Програма психологічної корекції девіантної поведінки особистості

Гіпотеза дослідження - ґрунтується на припущенні, що подолання та корекція поведінкових проявів самооцінки девіантних юнаків буде ефективними, якщо у процес психологічної роботи з ними буде впроваджено програму психологічної корекції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, завдань та перевірки гіпотези нами застосовано такий комплекс методів наукового пошуку:

- теоретичні методи: аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, навчально-методичної документації; аналіз державних освітніх стандартів та підручників; історичний аналіз проблеми та предмету дослідження; моделювання в аспекті досліджуваної проблеми;

- емпіричні методи: такі як методика «СПД» для виявлення схильності до девіантної поведінки за авторством Е. В. Леуса; тест-опитувальник Шмішека на виявлення акцентуації девіантної поведінки особистості; діагностика стану агресії за методикою Басса-Дарки; експрес-діагностика некерованої емоційної збудливості (за В. Бойком). Ці методики були використані з метою проведення моніторингового дослідження, встановлення наявності або відсутності схильності до девіантної поведінки у молодих людей 15-18 років внаслідок військових подій в Україні, виявлення психологічної структури поведінкових патернів досліджуваних на етапі констатуючого дослідження;

- математико-статистичні методи використано для узагальнення отриманих результатів дослідження, інтерпретаційні методи якісної та кількісної обробки інформації.

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті зв'язку між самооцінкою особистості юнацького віку і формами її соціальної поведінки. Виявлено значущий зв'язок між особистісно-орієнтованими і поведінково-орієнтованими оцінками форм соціальної поведінки. Робота сприяє розширенню теоретичного пізнання значення самооцінки в соціальній адаптації особистості юнацького віку з відхиленням поведінки, що виступає регулятором поведінки і діяльності.

Теоретично обґрунтовано уявлення про зв'язок самооцінки з делінквентною і девіантною поведінкою особистості юнацького віку. Теоретично доведено, що неадекватна, завищена самооцінка створює широку зону конфліктних ситуацій і при певних умовах сприяє прояву девіантної поведінки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що даний матеріал емпіричного дослідження може використовуватися в діяльності практичних психологів в системі освіти з метою психологічної корекції самооцінки в юнацькому віці. Зокрема, дотримання розробленої програми корекції за результатами дослідження щодо прояву неадекватної, завищеної самооцінки буде сприяти запобіганню зони конфліктних ситуацій і при певних умовах мінімізувати прояви девіантної поведінки.

Апробація кваліфікаційної роботи за темою: «Психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці» представлена у збірнику наукових робіт Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Гіпотеза дослідження - ґрунтується на припущенні, що подолання та корекція поведінкових проявів самооцінки девіантних юнаків буде

ефективними, якщо у процес психологічної роботи з ними буде упроваджено програму психологічної корекції.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Миколаївського ліцею № 34 Миколаївської міської ради.

Структура роботи: Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків. Основний обсяг складає 68 сторінок. Робота містить 10 таблиць, 2 малюнки, 6 додатків. У роботі використано 35 літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ У ЮНАКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ТА ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Психологічні особливості особистості в юнацькому віці

Юнацький вік у психологічних і педагогічних теоріях розглядається як один із найбільш суперечливих періодів, що пов'язано з історичною мінливістю самого поняття «юність». За гіпотезою Г. С. Абрамової, підлітковий і юнацький вік не мають чітко сформованих культурно-історичних механізмів розвитку, тому їх межі й зміст часто залишаються розмитими [1].

Юність визначається як період життя, коли людина вчиться співвідносити цілі, ресурси й умови для побудови власного життєвого шляху. Це включає професійне самовизначення, формування громадянської позиції, соціально значущу діяльність і створення сім'ї. Також підкреслюється, що юність як окремий етап сформувалася відносно нещодавно. Якщо біологічна дорослість у тварин пов'язана з можливістю самотійного існування, то в людини дорослішання включає засвоєння культури, знань, норм і соціальних ролей [3]. Л. І. Божович розглядає юність як другий перехідний період розвитку особистості: на відміну від підлітка, який ще тісно пов'язаний із дитинством, юнак уже орієнтується на дорослість і майбутню зрілість [4].

Однією з ключових проблем психології розвитку — **неоднозначність визначення вікового періоду 16–23 років** та різноманітність підходів до його назви.

Цей період вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, зокрема Іван Павлович Блонський, Лев Виготський, Галина Абрамова, Ірина Кулагіна, Юрій Кулюткін, Анатолій Толстих, а також західні науковці Грейс Крейг і Ерік Еріксон.

У сучасній віковій психології немає єдиного терміна для позначення етапу від приблизно 16–17 до 20–23 років.

Це пояснюється тим, що:

- біологічне дозрівання вже переважно завершене;
- соціальна зрілість настає нерівномірно;
- культурні та економічні умови впливають на вхід у доросле життя.

Тому в різних школах психології цей етап називають по-різному:

- **юність** (як продовження підліткового віку),
- **рання молодість**,
- **рання дорослість**.

Основні підходи насамперед полягають:

- У культурно-історичній концепції Лев Виготський юність розглядається як період формування самосвідомості, світогляду та життєвих планів.
- У психосоціальній теорії Еріка Еріксона цей етап відповідає кризі «ідентичність — рольова невизначеність», де головним завданням є формування особистісної ідентичності.
- У працях сучасних вікових психологів (зокрема Галина Абрамова та Ірина Кулагіна) підкреслюється значення соціальної адаптації, професійного самовизначення та становлення дорослої позиції.

Отже, різні назви цього вікового етапу відображають різні акценти:

- «юність» — на психологічному розвитку,
- «рання молодість» — на соціальному становленні,
- «рання дорослість» — на входженні в систему дорослих соціальних ролей.

Юність пов'язується з початком активної участі в суспільному житті, зокрема з виборчим правом і відповідальністю за громадянські рішення. У цей період юності, молода особистість змушена визначитися зі своїми цінностями: порівняти загальноприйняті норми з власними схильностями та переконаннями. Цей процес непростий, бо часто потрібно або прийняти, або переосмислити ті установки, які були засвоєні в дитинстві та підлітковому віці. У результаті людина обирає певну життєву позицію — адаптивну або неадаптивну — і зазвичай сприймає її як єдино правильну для себе [6].

Юність спрямована на пошук свого місця в світі. Але як би не була вона інтелектуально готова до осмислення всього, що її оточує багато чого вона не знає, ще немає досвіду реального практичного і духовного життя серед близьких і інших людей.

Юність часто розглядають разом із підлітковим віком як час емоційних і внутрішніх змін. У цей період людина активно шукає своє місце в житті та намагається зрозуміти його сенс. Через це виникає напруження, бо з'являються нові інтелектуальні й соціальні потреби, які не завжди можна задовольнити одразу.

Розвиток у юності може відбуватися по-різному. В одних він проходить спокійно: вони добре адаптовані, мають гарні стосунки з оточенням, але можуть бути менш самостійними й менш глибокими у своїх інтересах. В інших юність супроводжується сумнівами й пошуками, що хоч і є складним, але сприяє більш повному формуванню особистості — розвитку самостійності, критичного мислення та творчості.

Також виділяють два додаткові варіанти розвитку:

- перший — швидке й контрольоване формування життєвих цілей, коли людина рано визначається, але може мати слабше емоційне й рефлексивне опрацювання досвіду;

-другий — болісний і суперечливий пошук себе, який супроводжується невпевненістю, імпульсивністю та труднощами у формуванні власних цінностей [7]. У юності людина починає глибше занурюватися в себе, свої переживання й емоції. Вони вже сприймаються не просто як реакція на зовнішні події, а як частина власної особистості. Це означає появу рефлексії — здатності аналізувати себе зсередини. Разом із відкриттям власної унікальності виникає і нове почуття — самотність. Воно пов'язане з тим, що «Я» ще не до кінця сформоване, може здаватися розмитим і викликати внутрішню невизначеність або навіть порожнечу. Через це з'являється подвійна потреба: з одного боку — у спілкуванні, щоб заповнити цю внутрішню порожнечу, а з іншого — у самотності, яка потрібна для осмислення себе. При цьому коло спілкування стає більш вибіркоvim [7].

У цьому віці, на думку зарубіжних досліджень Райса Ф., Ліндсея Г., Хавігурста Р. виявляються такі психологічні особливості:

- досягнення зрілих відносин з особами протилежної статі;
- досягнення соціально прийнятної сексуальної ролі;
- пристосування до змін свого фізичного стану;
- досягнення економічної незалежності;
- вибір професії і підготовка до професійної діяльності ;
- підготовка до шлюбу і сімейного життя;
- розвиток інтелектуальних здібностей і ідеологічних уявлень, необхідних для свідомого участі в соціальній життя;
- досягнення соціально відповідального поведінки;
- вироблення комплексу цінностей, відповідно з якими будується поведінка [22].

На думку дослідника П.С. Самигіна, в юнацькому віці можна відзначити такі відмітні напрямки:

- психодинамічний, що пояснює поведінку головним чином в термінах емоцій, потягів і інших нерациональних компонентів психіки;
- когнітивістський або когнітивно-генетичний, що віддає перевагу розвитку пізнавальних здібностей і інтелекту ;
- персонологічний, в центрі уваги якого стоїть розвиток особистості в цілому [24].

У юності більш чітко проявляються індивідуальні природні схильності людини, які впливають на вибір майбутньої професії. Також активно розвивається самосвідомість: підлітки починають краще оцінювати себе,

контролювати свою поведінку та планувати навчання, роботу й спілкування як частину майбутнього життя [8].

На думку дослідниці О.С.Осіпової, у період юності поведінка часто є суперечливою і нестабільною. Це проявляється в тому, що емоції швидко змінюються (від сором'язливості до різкої агресивності), зростає внутрішня напруга, а взаємини з іншими можуть ставати конфліктними. Також для цього віку характерна схильність мислити категоріями “чорне або біле”, тобто робити крайні, максималістські оцінки без проміжних варіантів [19]. У юності частіше проявляються акцентуації характеру та емоційна нестійкість. Для цього періоду типові швидкі й різкі зміни настрою — від радості до смутку, від ейфорії до пригніченості. Юнаки та дівчата є емоційно чутливими, образливими й імпульсивними, схильними до категоричних суджень і недостатньо обдуманих вчинків.

Автор І.С. Кон в своїх працях описує юнацький період як етап, для якого характерні певні емоційні та поведінкові особливості: тривожність, дратівливість, агресивність і навіть безцільний бунт. Водночас у цей час посилюється прагнення до самостійності, яке вже підтримується фізичними й психічними можливостями підлітків і юнаків [9].

У юнацькому віці активно розвивається комунікабельність і прагнення до спілкування. Підлітки стають більш відкритими, контактними, зменшується гострота конфліктів. Часто з'являється сильна потреба в дружбі, взаєморозумінні, доброзичливості та емоційній підтримці. Важливою стає не лише сама взаємодія, а й обмін інформацією, який допомагає краще розуміти інших людей різного віку. Юнаки й дівчата частіше довіряють старшим, зокрема вчителям, і розширюють коло спілкування. Головною потребою в цей період є бути почутими: знайти розуміння, співчуття та підтримку у своїх переживаннях і проблемах [17]. Згідно з твердженнями І. С. Коном, юнацький вік вважається найбільш «колективістським» періодом розвитку. Це означає, що в цей час юнаки та дівчата особливо орієнтовані на спілкування в групі однолітків і значущість колективу для них зростає. Водночас їхнє спілкування стає вибіркоким: вони прагнуть входити до тих груп і спільнот, де люди поділяють схожі цінності, інтереси та життєві погляди. Тобто важливою стає не просто кількість контактів, а якість і близькість за переконаннями та інтересами [9].

У процесі спілкування між юнаками та дівчатами зазвичай проявляються взаємна повага, рівноправність і доброзичливість. Відносини стають більш відкритими, довірчими та уважними. Хоча в цьому віці молодь намагається стати більш самостійною і зменшити залежність від дорослих, у спілкуванні з ними все ще зберігаються повага, відповідальність і прагнення

до розумної взаємодії. Юнацький вік також характеризується особливо сильною потребою в дружбі та товариському спілкуванні. Дружба відіграє важливу роль у самопізнанні: пізнаючи іншого, людина краще розуміє себе. Вона сприяє особистісному розвитку та формуванню життєвих цінностей. Моральна основа дружби полягає в її безкорисливості та щирому, безпосередньому ставленні до іншої людини.

Як зазначає Г. С. Абрамова, у міжособистісній взаємодії люди оцінюють одне одного відповідно до моральних принципів, оскільки дружба базується на свободі вибору. Це становить її принципову відмінність від любові. Дружба розглядається як процес утвердження рівноправності між суб'єктами взаємин, у межах якого досягнення взаєморозуміння виступає провідною метою [1].

За І. С. Коном, у юнацькому віці відбувається формування самосвідомості, яка включає ціннісне уявлення про власну особистість, емоційне ставлення до себе, а також самооцінку зовнішніх, інтелектуальних, моральних і вольових якостей. У цей період усвідомлюються власні переваги й недоліки, що створює передумови для цілеспрямованого самовдосконалення та самовиховання. Крім того, формується світогляд як цілісна система поглядів, знань і переконань, що становить своєрідну життєву філософію особистості. Його становлення ґрунтується на власному досвіді та розвитку здатності до абстрактно-теоретичного мислення, без якого окремі знання не можуть бути інтегровані в єдину систему. Також у юності актуалізується прагнення до критичного переосмислення дійсності, самоствердження та вироблення власних концепцій щодо сенсу життя, любові, щастя та суспільно-політичних явищ [9].

За В. М. Кудрявцевим, у віковому періоді 17–22 років відбувається становлення дорослості, що супроводжується засвоєнням нових «дорослих» норм поведінки, а також адаптацією до нових соціальних і професійних ролей. У цей час молода людина переживає своєрідну кризу розвитку, яка проявляється в інтенсивному випробуванні різних дорослих ролей, професійному самовизначенні (зокрема, виборі та частій зміні професії), пристосуванні до нового способу життя, а також у прагненні створити власну сім'ю. Перехід до дорослого життя, як і будь-який перехідний етап розвитку, характеризується наявністю внутрішніх суперечностей, зумовлених особливостями становлення особистості. З одного боку, молода людина, розпочинаючи самостійне трудове життя, формально набуває статусу дорослого. З іншого боку, досвід дорослого життя ще не сформований і має бути набутих у процесі подальшої соціалізації. Унаслідок цього різні «дорослі» ролі засвоюються поступово: у певних ситуаціях індивід діє як дорослий, тоді як в інших — ще зберігає поведінкові риси підлітка. Це

зумовлює варіативність рівня відповідальності та серйозності поведінки залежно від конкретних життєвих обставин [11].

Юнацький вік характеризується загостреним емоційно-чуттєвим сприйняттям навколишньої дійсності. У цей період почуття справедливості, потреба в особистісному визнанні та психологічній захищеності, а також усвідомлення власної автономії в системі міжособистісних відносин виступають провідними регуляторами поведінки юнаків і дівчат. У зв'язку з цим значної ваги набувають вольові якості особистості, зокрема ініціативність, наполегливість, рішучість і самовпевненість, які забезпечують активну життєву позицію та сприяють реалізації індивідуальних цілей у процесі соціального становлення.

Однією з характерних ознак юнацького віку є пошук життєвого шляху та професійне самовизначення. У цей період особистість здійснює вибір подальшої освітньої траєкторії або розпочинає опанування професійної діяльності. З психологічного погляду юність пов'язана з вирішенням завдань остаточного, практично реалізованого самовизначення та інтеграції в систему соціальних відносин дорослого суспільства [21].

На думку науковців Лупу І. та Радчук В. М. діти в підлітковому віці можуть проявляти різноманітну нетипову поведінку і будь-яка критика або насильство з боку дорослих не є найкращими методами вирішення проблеми. В підлітковому віці дуже важливим є насамперед індивідуальний підхід до вирішення данної проблеми, щоб краще зрозуміти підлітка, необхідно приділяти особливу увагу розвитку дитини, створювати сприятливе середовище, підтримка індивідуальних інтересів, відкрите спілкування, що може допомогти в зменшенні проявів неконвенційної поведінки та сприяти гармонійному розвитку особистості [14].

Таким чином, особливістю юнацького віку є найбільш інтенсивний інтелектуальний розвиток, виражений в активності розумових пізнавальних механізмів. Спостерігається активність морального розвитку, пов'язаного з підвищенням уваги з боку юнацтва до проблем морально-етичного характеру. У цьому віці здійснюється інтенсивна комунікабельність, розвиток, пов'язаний з підвищенням товариськості, зниженням гостроти міжособистісних конфліктів, прагненням до обміну інформацією, до розуміння, співчуття, допомоги, добрим відносинам, дружньому спілкуванню, стриманості в поведінці і ін. Юнацький вік - період цілісного становлення особистості, час настання соціальної зрілості, формування "Я-концепції", активного входження особистості у всі сфери суспільного буття.

1.2 Психологічні та соціальні фактори, що сприяють формуванню девіантної та делінквентної поведінки

Девіантна, або (від лат . Deviatie - відхилення) поведінка відхилення, завжди пов'язана з невідповідністю людських вчинків і дій поширеним в суспільстві або соціальних групах, нормам, правилам поведінки, стереотипам, очікуванням, установкам, цінностям.

Девіантна поведінка - це поведінка людей, що не відповідає загальноприйнятим цінностям і нормам [10].

Проблема відхилень у поведінці людини є предметом наукових досліджень упродовж тривалого часу, оскільки такі прояви пов'язані з порушенням або відхиленням від соціально прийнятих норм і стандартів. На думку Христук О. Л., подібні відхилення можуть як отримувати суспільне схвалення, так і не мати позитивного визнання. Автор зазначає, що особистість із проявами девіантної поведінки характеризується певними особливостями особистісних якостей, поведінки та вчинків, які відрізняють її від загальноприйнятих соціальних норм. Зазвичай суспільство ставиться до проявів девіантної поведінки осудливо, однак у психологічній науці наголошується на відносності поняття норми. Багато дослідників вважають, що абсолютної поведінкової норми не існує, а окремі відхилення від неї тією чи іншою мірою притаманні кожній людині [33].

До основних видів делінквентної поведінки відносяться, перш за все, злочинність, алкоголізм і наркоманія, а також самогубства, проституція. До делінквентної поведінки схильні люди, соціалізація яких проходила в умовах заохочення або ігнорування окремих елементів девіантної поведінки (наси́льство, аморальність).

Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Е . Дюркгейм, який запропонував теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних чинників. За Е. Дюркгеймом, основною причиною девіації є аномія (від фр. anomie - відсутність закону). За суттю, аномія - це відсутність регулювання, безнормність, стан дезорганізації суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають нестійкими і суперечливими. Все, що порушує стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнування колективної свідомості (криза, змішання соціальних груп, міграція і т.д.), породжує порушення громадського порядку, дезорганізує людей, в результаті чого з'являються різні види девіацій [13].

Причинами відхилення поведінки особистості є процеси прохідної їм соціалізації в групі. Вона буває невдалою по відношенню до деяких цілком певних норм, причому ці невдачі позначаються на внутрішній структурі особистості. Коли процеси соціалізації успішні, індивід спочатку адаптується до оточуючих його культурних норм, потім сприймає їх так, що схвалювані норми і цінності суспільства або групи стають його емоційною потребою, а

заборони культури - частиною його свідомості. Він сприймає норми культури таким чином, що автоматично діє в очікуваній манері поведінки велику частину часу. Помилки індивіда рідкісні, і всім оточуючим відомо, що вони не є його звичайною поведінкою [15].

Також причинами девіантної поведінки особистості служать моральні цінності і поведінкові норми в сім'ї. Коли дитина соціалізується в умовах щасливої, міцної і здорової сім'ї, вона зазвичай розвивається, як впевнена в собі і в оточенні, добре вихована особистість, яка сприймає норми навколишнього середовища культури, як справедливої і саме собою зрозумілою. Дитина орієнтована певним чином на своє майбутнє. Якщо сімейне життя в чомусь незадовільне, то діти часто розвиваються з прогалинами у вихованні, в засвоєнні норм і проявляються поведінкою відхилення. Однак є випадки прояву поведінки відхилення в абсолютно благополучних сім'ях, так як сім'я - це далеко не єдиний інститут в суспільстві, що бере участь в соціалізації особистості. Норми, сприйняті з дитинства, можуть бути переглянуті або відкинуті в ході взаємодії з навколишньою дійсністю, зокрема з соціальним оточенням [16].

Самоцентричне ставлення у підлітків та юнаків із девіантною поведінкою може виявлятися у нехтуванні загальноприйнятими соціальними нормами та правилами поведінки, схильності до перекладання відповідальності на інших осіб, а також у прагненні виправдовувати власні вчинки. У деяких випадках такі особливості можуть супроводжуватися негативним ставленням до однолітків, маніпулятивною поведінкою та залученням інших до протиправної діяльності. Подібні прояви сприяють уникненню особистої відповідальності за наслідки власних дій та можуть ускладнювати процес соціальної адаптації. У роботі з дітьми та підлітками важливо враховувати їхні потреби, індивідуально-психологічні особливості та умови соціального середовища. Це сприятиме формуванню довірливих взаємин, наданню ефективної підтримки та профілактиці проявів девіантної поведінки [32, с.326].

До числа факторів девіантної поведінки, що проявляються на індивідуальному рівні, можна віднести також внутрішні психологічні процеси:

- потреба в престижі, самоповазі;
- потреба в ризику;
- наявність так званих штучних потреб (в алкоголі, наркотиках);
- емоційна нестійкість;
- агресивність;

- наявність акцентуації характеру (до "групи ризику" відносять гіпертимну, істероїдну, шизоїдну і емоційно-лабільну акцентуацію);
- відхилення в психічному розвитку;
- неадекватну самооцінку та ін.

Девіантна поведінка має складну природу, обумовлену різноманітними факторами, що знаходяться в складній взаємодії і взаємовпливі. Людський розвиток обумовлює взаємодією багатьох чинників: спадковості, середовища, виховання, власної практичної діяльності людини. Можна виділити основні фактори, що зумовлюють девіантну поведінку особистості:

1. Біологічні фактори виражаються в існуванні несприятливих фізіологічних чи анатомічних особливостей організму людини, що ускладнюють його соціальну адаптацію, оскільки мова йде, звичайно, не про спеціальні гени, які фатально обумовлюють девіантну поведінку, а лише про ті фактори, які поряд з соціально-педагогічної корекцією вимагають також і медичної. До них відносять:

- генетичні, які передаються спадково. Це можуть бути порушення розумового розвитку, дефекти слуху і зору, тілесні пороки, ушкодження нервової системи. Дані паталогії у дітей виникають, як правило, ще під час вагітності матері в силу неповноцінного і неправильного харчування, вживання нею алкогольних напоїв, куріння; захворювань матері (фізичні і психічні травми під час вагітності, хронічні і соматичні інфекційні захворювання, черепно-мозкові та психічні травми, венеричні захворювання); вплив спадкових захворювань, а особливо спадковості, обтяженої алкоголізмом;

- психофізіологічні, пов'язані з впливом на організм людини психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, хімічного складу навколишнього середовища, нових видів енергії, що призводять до різних соматичним, алергічних, токсичних захворювань;

- фізіологічні, що включають в себе дефекти мови, зовнішню непривабливість, недоліки конституційно-соматичного складу людини, які в більшості випадків викликають негативне відношення зі сторони оточуючих, що призводить до спотворення системи міжособистісних відносин дитини в середовищі однолітків, колективі .

2. Психологічні чинники, в які включаються наявність у людини психопатології або акцентуації окремих рис характеру. Ці відхилення виражаються в нервово-психічних захворюваннях, психопатії, неврастенії, прикордонних станах, що підвищують збудливість нервової системи і обумовлюють неадекватні реакції особистості. Індивіди з явно вираженою

психопатією, яка є відхиленням від норм психічного здоров'я людини, потребують допомоги психіатрів.

Люди з акцентованими рисами характеру, що є крайнім варіантом психічної норми, надзвичайно уразливі для різних психологічних впливів і потребують, як правило, соціально-медичної реабілітації поряд з заходами виховного характеру.

У разі несформованості системи моральних цінностей юнаків, сфера його інтересів починає приймати переважно корисливу, насильницьку, паразитичну або споживчу спрямованість. Для таких юнаків характерний інфантилізм, примітивність в судженнях, переважання розважальних інтересів. Егоцентрична позиція юнаків з демонстрацією зневажливого ставлення до існуючих норм і прав іншої людини призводить до "негативного лідерства", нав'язування фізично більш слабким одноліткам системи їх "поневолення", кримінальної поведінки, виправдовування своїх дій зовнішніми обставинами, низькою відповідальності за свою поведінку.

Авторами Булах І. С. та Алексєєвою Ю. А., було виявлено специфічні поведінкові реакції юнаків, як заперечення, протест і прагнення до групування з однолітками, нерідко є наслідком емоційно напружених та дисгармонійних сімейних взаємин. Дослідники зазначають, що за відсутності сформованої системи моральних цінностей сфера інтересів особистості може набувати переважно егоїстичної, споживацької, паразитичної або агресивної спрямованості. Для таких осіб характерними є спрощеність суджень, недостатній рівень критичного мислення, а також переважання інтересу до розваг над соціально значущими видами діяльності. Подібні особливості можуть створювати передумови для виникнення та закріплення різних форм девіантної поведінки [2].

3. Соціально-педагогічні чинники девіантної поведінки пов'язані з недоліками сімейного, шкільного та громадського виховання. Вони зумовлюють порушення процесу соціалізації дитини, накопичення негативного соціального досвіду, педагогічну занедбаність і стійку навчальну неуспішність, що призводить до послаблення зв'язків зі школою та недостатній розвиток пізнавальних мотивів, інтересів і навчальних навичок [10].

На думку Миколайчук А. В. та Кириленко В. Г., психічний розвиток особистості може відбуватися шляхом активної інтеграції в соціальне середовище або через відчуження від нього. Відчуження часто виступає захисною реакцією на дефіцит батьківської уваги, турботи та емоційної підтримки. Його проявами можуть бути труднощі у спілкуванні, емоційна

нестабільність, почуття відчуженості, невротичні реакції, затримка психічного розвитку та підвищена схильність до психічних розладів.[15].

Важливим фактором відхилень в психосоціальному розвитку особистості є неблагополуччя сім'ї. Слід виділити певні стилі сімейних взаємин, що ведуть до формування асоціальної поведінки особистості:

- дисгармонійний стиль виховних і внутрішньосімейних стосунків, що поєднує в собі, з одного боку, потурання бажанням дитини, гіперопіку, а з іншого - провокування дитини на конфліктні ситуації; або характеризується утвердженням в родині подвійній моралі: для сім'ї - одні правила поведінки, для суспільства - абсолютно інші;
- нестабільний, конфліктний стиль виховних впливів в неповній сім'ї, в ситуації розлучення, тривалого роздільного проживання дітей і батьків;
- асоціальний стиль відносин в дезорганізованій сім'ї з систематичним вживанням алкоголю, наркотиків, аморальним типом життя, кримінальною поведінкою батьків, проявами маломотивованої "сімейної жорстокості" і насильства [13].

4. Соціально-економічні фактори включають соціальну нерівність; розшарування суспільства на багатих і бідних; зубожіння значної маси населення, обмеження соціально прийнятних способів отримання гідного заробітку; безробіття; інфляцію і, як наслідок, соціальну напруженість.

5. **Морально-етичні фактори** девіантної поведінки пов'язані зі зниженням моральних стандартів у суспільстві, руйнуванням духовних цінностей і толерантним ставленням до проявів поведінки, що відхиляється від соціальних норм [10].

Внутрішньоособистісні фактори, за твердженням Павлюк О. Д., охоплюють внутрішні причини та механізми, які ускладнюють процес соціалізації особистості. До них належать порушення ціннісно-мотиваційної сфери (ослаблення моральних цінностей, переважання девіантних установок) та проблеми когнітивної й емоційно-психологічної сфери, зокрема низька самооцінка. Такі індивідуально-психологічні особливості можуть негативно впливати на самосприйняття юнаків і сприяти формуванню девіантної поведінки [20, с. 107].

Дослідження психологічних особливостей юнаків на прикладі юнаків з нормальною та поведінкою відхилення, дозволяє виявити прояв певних ціннісних установок, а також визначити тенденції їх розвитку. Девіантну поведінку юнаків слід розглядати, як соціальний феномен, що включає психологічні особливості. Формування девіацій в соціокультурній поведінці юнака, з одного боку, може призводити до деструктивної поведінки, а з

іншого, дозволяє юнаку реалізувати інноваційний потенціал і вийти на новий рівень власного розвитку. В результаті дослідження: цікавими, на погляд авторів, є виявлення високих показників за шкалою брехні у юнаків із поведінкою відхилення, які репрезентують несхильність респондентів до соціально бажаних відповідей, що відображає специфіку їх реального мислення і поведінки.

Вони мають підвищений стандарт моральних оцінок, а також особливий спосіб сприйняття соціальних норм. У юнаків із нормальною поведінкою переважають емоційно-фокусуючі копінг стратегії в розв'язанні конфліктних ситуацій, а у юнаків із поведінкою відхилення переважає стратегія уникнення невдач.

Практичне значення: розробка психологічної програми для роботи з юнаками, схильними до девіантної поведінки, сприятиме підвищенню якості спілкування з ними, і як наслідок - поліпшення психологічного клімату в сім'ях та шкільних колективах, зниження рівня ксенофобних установок, підвищенню рівня усвідомленості своєї ролі і компетентності батьків і педагогів в питаннях розуміння генезису девіантної поведінки і способів його попередження.

Для розгляду генезису девіантної поведінки ми вибрали вікову соціальну групу підлітків, з певних причин: по-перше, юнацький вік – це період розвитку, що характеризується посиленням девіантної і антисоціальної поведінки [11]; по-друге, в юнацький період система ціннісних орієнтацій знаходиться в стадії формування, і саме в цей період ціннісні орієнтації стають стійкими властивостями особистості [9]; по-третє, нестійкість емоційно-вольової сфери, підвищена тривожність і різні відхилення в поведінці, неадекватна самооцінка, зміна вищих психічних функцій, форм і способів взаємодії з оточуючими, залучення в систему Інтернет як культурне середовище- все це характеризує нову соціальну ситуацію розвитку сучасних юнаків в транзитивному суспільстві [13].

Юнакам властива чутливість, яка робить їх вразливими і безпорадними перед різними стресорами. Під впливом соціального середовища юнакам доводиться швидко адаптуватися до нових соціальних ролей, постійно вибирати способи реагування на виникаючі життєві ситуації. Виклики транзитивного інформаційного суспільства та різного роду ризики, в тому числі онлайн ризики, можуть провокувати прояви девіантної поведінки, як захисної реакції і способи як подолати стрес, сильними емоціями, якими юнак ще не навчився управляти [25].

Девіантна поведінка юнака - це, з одного боку, відображення процесів, що відбуваються в суспільстві, а з іншого боку, зміни, пов'язані з системою відносин з найближчим оточенням юнака (з друзями, в сім'ї, з

одногрупниками) і в референтній групі. Дослідження девіантної поведінки юнаків та юнаків з нормативною поведінкою дозволить нам виявити відмінності в психологічних особливостях юнаків, схильних до девіантної поведінки, а також визначити тенденції розвитку девіантної поведінки як соціального феномена [4].

Девіантна поведінка вивчається досить давно, проте її дослідження не втрачають своєї актуальності і в наш стрімко мінливий час. Причиною схильності до девіацій може виявитись порушення адекватних зв'язків юнаків з основними соціальними інститутами - сім'єю, навчальним закладом, ЗМІ та Інтернетом. Соціальні інститути вносять серйозний внесок в формування особистості юнака, що, в свою чергу, зумовлює процес соціалізації і то, наскільки успішно вони навчаються взаємодіяти з середовищем, як будуть вибудовувати свою взаємодію з іншими людьми, які шляхи виходу з стресових ситуацій обиратимуть.

Проблема виявлення та коригування неправильної поведінки завжди посідала важливе місце в педагогіці, психології та кримінології. Однак останніми роками вона набула особливої актуальності та широкого поширення. Термін «девіантна поведінка» вперше було введено в *Короткому психологічному словнику* під редакцією Шапар В. Б.. Девіантна поведінка визначається як система дій або окремих вчинків, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим, моральним чи етичним нормам [34].

Для характеристики такої поведінки часто використовується поняття «девіантність». На думку Берегової Н. П. та Колба В. Р., девіантна поведінка має сукупність дій або вчинків окремої особи чи соціальної групи, які не відповідають загальноприйнятим соціальним нормам і цінностям. Така поведінка може призводити до порушення встановлених у суспільстві правил і норм та негативно впливати на процес соціальної взаємодії[3].

Докладний аналіз типів девіантної поведінки, представлений у працях Сафін О. Д. та Байда С. П., дає змогу виокремити різні її прояви, серед яких:

1. **Насильство:** окремі особи застосовують насильницькі дії у взаємодії з друзями, батьками та іншими людьми. Це може призводити до серйозних соціальних і психологічних наслідків та часто пов'язане з недостатнім самоконтролем або емоційною нестабільністю.
2. **Агресія:** проявляється у формі вербальної або поведінкової непокори, спалахів гніву, провокаційних дій щодо оточення чи конфліктної взаємодії.
3. **Антигромадська (асоціальна) поведінка:** включає руйнівні дії, зловживання психоактивними речовинами (наркотиками, алкоголем), куріння, крадіжки та інші форми порушення соціальних норм. Такі

прояви часто пов'язані з браком контролю поведінки та соціальної відповідальності.

4. **Емоційна лабільність:** у підлітковому віці можуть спостерігатися підвищена тривожність, страхи, депресивні стани та інші емоційні труднощі. Це може сприяти соціальній ізоляції та підвищувати ризик формування девіантної поведінки.

5. **Деструктивна активність:** характеризується руйнівними діями, вибухами гніву та іншими формами негативної поведінки, що можуть проявлятися в різних ситуаціях із різною інтенсивністю та тривалістю.

Загалом, ефективне подолання проявів девіантної поведінки потребує комплексного підходу, що включає соціальну підтримку, розвиток самоконтролю та корекційно-виховні заходи.

6. Ранній початок статевого життя, неправильне використання контрацепції та нехтування репродуктивним здоров'ям можуть сприяти виникненню відхилень у поведінці та підвищувати ризики для фізичного і психологічного здоров'я.

7. Прояви нетерпимості до представників інших етнічних або релігійних груп можуть призводити до конфліктів, дискримінації та соціальної напруги між людьми.

8. Надмірне захоплення онлайн-іграми, а також незбалансоване харчування можуть негативно впливати на поведінку підлітків і юнаків, а також на їх фізичний і психічний стан.

9. Саморуйнівна поведінка може проявлятися у вигляді суїцидальних думок або дій, які часто виникають під впливом сильного стресу, емоційних переживань або психологічних труднощів.

10. До інших форм девіантної поведінки належать маніпуляції, шахрайство, безвідповідальність та інші неконструктивні способи розв'язання проблем.

На думку Сафіна О. Д. та Байда С. П., проблеми самоконтролю виникають через неадекватну оцінку власних можливостей, недостатній рівень розвитку навичок саморегуляції, а також вплив зовнішніх чинників та обмежені здібностей до адаптації[26].

Дослідження Романюка Є. В. свідчать, що діти, які в ранньому віці переживають досвід несправедливості та образи, можуть ставати надмірно чутливими до будь-яких проявів несправедливості або байдужості. У подальшому вони здатні сприймати загрозу чи ворожість навіть там, де її об'єктивно немає, що може проявлятися у вигляді непокори, бунтівної поведінки, грубості, емоційної нестабільності, почуття безпорадності та прагнення діяти всупереч очікуванням дорослих[23].

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науці існує кілька концепцій, що пояснюють порушення особистісного розвитку різними чинниками. Аналіз педагогічної, психологічної, соціальної, юридичної та медичної літератури свідчить про різноманітність підходів до визначення суспільно несхвальної поведінки.

Сучасні дослідники, зокрема автори наукової монографії «Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін», у процесі вивчення неповнолітніх з відхиленнями у розвитку, що впливають на їхню поведінку, використовують такі терміни, як: «складні», «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «недисципліновані», «девіантні» та «делінквентні» [21].

Проаналізувавши наведені визначення, Батищева Г. Т. дійшла висновку, що така поведінка є ненормативною, оскільки не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам. Термін «девіація» перекладається як «відхилення» [2].

Узагальнюючи результати дослідження даного проблемного питання можна зауважити, що автори Оржеховська В. М. та Федорченко Т. Є. пропонують таке визначення: девіантна поведінка — це форма поведінки особистості, яка не прийняла моральні норми суспільства та адаптувалася на межі двох або більше субкультур унаслідок особистісних змін, зумовлених соціальними чинниками. Така поведінка характеризується інфантильністю, порушеннями міжособистісних стосунків, нездатністю адекватно реагувати на соціальні події та контролювати власну поведінку [18].

Традиційно дослідники виділяють наступні чинники, які детермінують поведінку юнаків, що відхиляється від норми (А. Бандура і Р. Уолтерс, Л. Берковіц, І.Б. Бойко, Р. Берон, О.А. Карабанова, В.С. Собкин, Г.У. Солдатова і А.І. Чекаліна).

1. Індивідуально-психологічні

чинники

Це особистісні особливості людини (темперамент, характер, емоційна стабільність, імпульсивність тощо), які формуються під впливом як біологічних, так і соціальних умов. Вони можуть підвищувати або знижувати ризик проблемної поведінки.

2. Соціально-психологічні

чинники

Пов'язані з взаєминами в найближчому оточенні: сім'я, друзі, однолітки. Порушення нормальної соціалізації (конфлікти, відчуження, негативний вплив групи) можуть призводити до дезадаптації.

3. Соціальні

фактори

Ширші умови життя: економічна нестабільність, безробіття, війна,

культурні норми, екологічні проблеми. Вони створюють фон, який може підсилювати ризики психологічних і поведінкових труднощів.

4. Соціально-педагогічні

чинники

Пов'язані з вихованням і навчанням: проблеми в сім'ї (наси́льство, занедбаність), неефективна педагогіка, низький рівень культури та виховного середовища в школі. Такі умови негативно впливають на розвиток дитини.

5. Мобінг і босинг

Форми психологічного тиску:

мобінг — цькування в колективі (частіше серед однолітків або на роботі);

босинг — зловживання владою з боку керівника або авторитетної особи.

У шкільному середовищі це проявляється як булінг, систематичні приниження, ізоляція.

Найчастіше поява девіантної поведінки зумовлена не одним, а сукупністю чинників, які комплексно впливають на становлення особистості в юнацькому віці. З цієї причини робота з поведінковими девіаціями потребує системного підходу: проведення профілактичних заходів, психолого-педагогічної корекції особистісних якостей і деструктивних форм поведінки, своєчасного консультування батьків, а також організації соціальної реабілітації підлітків групи ризику.

Девіації в соціокультурній поведінці є соціальним процесом, який зумовлений наявністю в культурі цінностей і норм, які відхиляються від загальноприйнятих. У поведінці юнаків вони проявляються, як поширення альтернативних (девіантних) норм і цінностей, що можуть впливати на формування їхньої системи поведінкових орієнтацій [17].

Формування девіацій у соціокультурній поведінці юнаків, з одного боку, може призводити до деструктивних наслідків, порушення соціальних норм і дезадаптації особистості. З іншого боку, у певних випадках може виконувати й позитивну функцію, сприяючи прояву інноваційного потенціалу, перегляду застарілих норм та переходу суспільства на новий рівень розвитку.

Вольнова Л. М. розглядає девіантну поведінку як таку, що відхиляється від усталених у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів. У її працях проблема девіантності аналізується крізь призму саморегуляції особистості. Авторка підкреслює, що в осіб із різними формами девіантної поведінки можуть спостерігатися порушення механізмів психічної регуляції, які проявляються у суперечливому ставленні до соціальних норм і правил. Унаслідок цього соціальні норми втрачають свою регулятивну функцію [5].

Шенкевич О. М. зазначає, що аналіз неблагополучних сімей як чинника формування девіантної поведінки у неповнолітніх потребує створення цілісної логічної моделі, яка охоплює як благополучні, так і неблагополучні сім'ї. За

критерієм рівня задоволення потреб, сім'ї поділяються на дві основні групи: благополучні та неблагополучні. Благополучні сім'ї забезпечують повне задоволення базових потреб усіх членів родини відповідно до ієрархії потреб А. Маслоу і наближаються до умовного ідеалу «нормальної сім'ї», хоча їх характеристики можуть змінюватися під впливом соціальних умов. Усі інші типи сімей відносять до неблагополучних [35].

Сич О. у своєму дослідженні виокремлює два основні негативні типи девіантної поведінки. Перший тип охоплює відхилення, пов'язані з порушеннями психічного здоров'я, зокрема у випадках психопатологічних розладів. Другий тип включає поведінкові прояви, що суперечать соціальним, культурним і правовим нормам [29].

Терещенко Л. А. наголошує, що девіантна поведінка є стійкою формою поведінки особистості, яка відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм і завдає шкоди як суспільству, так і самій людині. Така поведінка часто супроводжується соціальною дезадаптацією, що ускладнює інтеграцію індивіда в соціальне середовище [32].

Таким чином, під девіантною поведінкою слід розуміти систему вчинків, що відхиляються від прийнятих в суспільстві правових, моральних, естетичних норм, що виявляються в вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушення процесу самоактуалізації, у вигляді ухилення від морального контролю над власною поведінкою. Девіантна поведінка має складну природу, яка обумовлена різноманітними взаємодіючими і взаємовпливаючими чинниками. Основними факторами, які зумовлюють девіантну поведінку особистості, є біологічні, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-економічні та морально-етичні. Залежно від особливостей взаємодії особистості з реальністю та характеру порушення соціальних норм девіантну поведінку прийнято поділяти на п'ять основних типів: делінквентний, адиктивний, патохарактерологічний, психопатологічний, а також поведінку, що базується на суперцінностях.

1.3. Особливості самооцінки в юнацькому віці

Самооцінка справді є однією з ключових психологічних характеристик у юнацькому віці, оскільки саме в цей період активно формується уявлення людини про себе як про особистість.

Самооцінка — це оцінка людиною власних якостей, можливостей, здібностей і свого місця серед інших. Вона має фундаментальне значення, бо впливає практично на всі сфери життя.

- **Впливає на поведінку:** люди з адекватною самооцінкою зазвичай більш впевнені, активні та самостійні.

- **Визначає взаємини з іншими:** завищена або занижена самооцінка може ускладнювати спілкування, тоді як адекватна сприяє здоровим стосункам.
- **Пов'язана з емоційним станом:** низька самооцінка часто супроводжується невпевненістю, тривожністю, тоді як адекватна — стабільністю і внутрішнім комфортом.
- **Формується під впливом оточення:** сім'я, друзі, навчання та соціальний досвід відіграють важливу роль у її розвитку.

У юнацькому віці самооцінка ще не є стабільною — вона може змінюватися під впливом успіхів, невдач і думки значущих людей. Саме тому цей період вважається критично важливим для її формування[2].

Саме самооцінка, за твердженнями багатьох дослідників (І.З. Кон, Р. Бернс, А.І. Липкіна, А. Маслоу і ін.), істотно впливає на ефективність діяльності людини і ступінь виразності прагнення до особистісного росту. Вирішальний вплив на формування самооцінки надають два фактори: ставлення оточуючих і усвідомлення особливостей своєї діяльності, процесу і результатів [9].

Н.В. Бордовська та О.А. Реан А.А. підкреслюють, що самооцінка представляє собою центральну освіту особистості. Вона в значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором її поведінки і діяльності. Самооцінка не є щось дане, спочатку властиве особистості. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум у значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Ставлення людини до самої себе є найбільш пізнім утворенням в системі відносин людини до світу, але, незважаючи на це, в структурі відносин особистості, самооцінці належить особливе місце [22].

Самооцінка — це цінність, яку людина приписує собі або окремим своїм якостям. Основним критерієм оцінювання виступає система особистісних сенсів, тобто те, що є значущим для самої особистості. Самооцінка належить до базових структур особистості та суттєво впливає на її поведінку й самосприйняття. Вона виконує дві основні функції: регуляторну, яка забезпечує прийняття рішень у ситуаціях особистісного вибору, та захисну, що сприяє підтриманню внутрішньої стабільності та відносної незалежності особистості.

Важливу роль у формуванні самооцінки відіграють оцінки з боку оточуючих, а також власні досягнення людини. Самооцінка проявляється як процес оцінювання себе в різних сферах життя, включаючи особистісні якості, такі як привабливість, професійні здібності, соціальні навички тощо. Оцінка власних можливостей, якостей і місця серед інших людей є однією з базових

характеристик особистості. Саме самооцінка значною мірою визначає характер взаємин з оточуючими, рівень критичності та вимогливості до себе, а також ставлення до власних успіхів і невдач [18].

Людина формує уявлення про себе через постійне порівняння з іншими та оцінку власних якостей і досягнень. Самооцінка буває загальною (оцінка себе в цілому) і парціальною (оцінка окремих сфер діяльності), а також актуальною (те, чого вже досягнуто) і потенційною, яка пов'язана з рівнем домагань — тим, на що людина вважає себе здатною[2].

Оцінку себе в цілому, як хорошого або поганого, прийнято вважати загальною самооцінкою, а оцінку досягнень в окремих видах діяльності - парціальною. Крім цього виділяють актуальну самооцінку, що вже досягнуто, і потенційну - на що здатний. Потенційну самооцінку часто називають рівнем домагань. Розглядають самооцінку, як адекватну і неадекватну, тобто відповідну і невідповідну реальним досягненням і потенційним можливостям індивіда. Так само різниться самооцінка за рівнем - високому, середньому, низькому. Занадто висока і занадто низька самооцінка можуть стати джерелом конфліктів особистості, які можуть проявлятися по-різному.

Адекватна самооцінка позитивно впливає на ефективність діяльності та формування особистості. Вона забезпечує впевненість у собі, допомагає ставити й досягати цілей у різних сферах життя, розвиває ініціативність, підприємливість і здатність адаптуватися до різних соціальних умов. Натомість низька самооцінка характерна для боязких і невпевнених у собі людей, яким важко приймати рішення [22].

Відомо, що особистістю людина НЕ народжується, а стає нею в процесі спільної з іншими людьми діяльності і спілкуванні з ними. Здійснюючи ті чи інші вчинки, постійно звіряється з тим, що очікують від нього навколишні . Іншими словами він як би "приміряє" на себе їх вимоги, думки, почуття. Відштовхуючись від думки оточуючих, людина виробляє механізм, з допомогою якого відбувається регуляція його поведінки - самооцінки [15].

Самооцінка виступає необхідною умовою гармонійних відносин людини як з самим собою, так і з іншими людьми, з якими він вступає в спілкування і взаємодію.

У юнацькому віці важливу роль у формуванні самооцінки відіграє саморефлексія — здатність аналізувати власні якості, поведінку й внутрішній стан. Для цього періоду характерне самозаглиблення, яке може проявлятися через самоспостереження, самоаналіз і роздуми про власне «Я»: яким я є, яким хочу стати і яким повинен бути[22].

Спочатку самооцінка юнака значною мірою ґрунтується на думках інших людей — дорослих, друзів, колективу. З часом формується здатність до

самостійної оцінки себе, однак вона ще може бути недостатньо об'єктивною. Через це можливі внутрішні конфлікти, що виникають між рівнем домагань, уявленням про себе та реальною оцінкою з боку оточення [25].

Основним фактором, що формує самооцінку в юнацькому віці є Я-концепція. У науковій літературі поняття "Я-концепція" з'явилося порівняно недавно в зв'язку з необхідністю дослідження і опису глибинних структур і процесів особистості. Воно вживається разом з такими термінами, як "самосвідомість", "самооцінка", "образ Я", "Я", "картина Я", "уявлення про себе" і нерозривно з ними пов'язане.

Здатність до самосвідомості - виняткове надбання людини, який усвідомлює себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дії, стаючи в безпосереднє відношення до самого себе. Підсумковим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлень людини про саму себе, сполучена з їх оцінкою, звана терміном "Я-концепція" [24].

Я-концепція виникає в юнацькому віці в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний продукт його психічного розвитку, як щодо стійке і в той же час підвладний внутрішнім коливань і змінам психічного придбання.

Я-концепція виявляється і організовує активність і переживання особистості в юнацькому віці, реалізує мотиваційні функції, забезпечує спонукання, стандарти, плани, правила і сценарії поведінки, крім того, визначає адекватність реакцій на соціальні зміни. Я-концепція, таким чином, виступає як динамічна пояснювальна категорія, яка опосередковує найважливіші внутрішньособистісні процеси і більшість міжособистісних [23]. Саме юнацький вік вважається періодом виникнення свідомого "Я" як чинника розвитку самооцінки. У юнацькому віці людина починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, в його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок на внутрішні. У юнацькому віці поступово формується своя Я-концепція, яка сприяє подальшому, усвідомленій чи неусвідомленого побудови самооцінки молодій людини.

Практично всі психологи вказують на юнацький вік як на критичний період формування самооцінки і розглядають розвиток самосвідомості як центральний психічний процес перехідного віку.

У ранній юності відбувається поступова зміна "предметних" компонентів Я-концепції, в зокрема, співвідношення тілесних і морально-психологічних компонентів свого "Я". Юнак звикає до своєї зовнішності, формує щодо стійкий образ свого тіла, приймає свою зовнішність і відповідно стабілізує пов'язаний з нею рівень домагань. Поступово на перший план

виступають тепер інші властивості "Я" - розумові здібності, вольові і моральні якості, від яких залежить успішність діяльності і відносини з оточуючими [22].

У юнацькому віці формування адекватної самооцінки є одним з найважливіших завдань, оскільки як занижена, так і завищена самооцінка можуть призводити до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Це пояснюється тим, що самоповага, самоприйняття та соціальна адаптація тісно взаємопов'язані. Висока самооцінка зазвичай свідчить про позитивне ставлення людини до себе та наявність самоповаги. Натомість низька самооцінка відображає незадоволеність собою та негативну оцінку власної особистості.

Зниження самооцінки призводить до зменшення самоповаги, через що у людини формується суперечливе й нестійке уявлення про себе та зростає невпевненість. Такі особи, часто намагаються бути непомітними в спілкуванні, болісно реагують на критику, жарти або негативне ставлення до себе. Вони рідко стають лідерами, майже не беруть участі в громадській діяльності, не вміють відстоювати власну думку та захищати себе. Це може призводити до відчуття ізоляції, замкненості й самотності. У спілкуванні вони часто відчують напруження й дискомфорт, що ускладнює взаємодію з іншими людьми. Через прагнення подобатися оточенню такі люди можуть легко піддаватися впливу інших, дозволяючи приймати рішення замість себе, оскільки їм бракує впевненості у власних силах [24].

Отже, таким чином ми дійшли висновку, що самооцінка є однією з найважливіших соціально-психологічних характеристик особистості в юнацькому віці. У цей період людина починає усвідомлювати свою унікальність і неповторність, а також поступово переходить від орієнтації на зовнішні оцінки до внутрішніх. Формування Я-концепції сприяє розвитку та становленню самооцінки молодого людини. Важливим завданням цього віку є формування адекватної самооцінки, оскільки як занижена, так і завищена її форма можуть спричиняти серйозні внутрішні та міжособистісні конфлікти.

1.4. Опис вибірки та програми емпіричного дослідження

Дослідження проходило на базі "Миколаївського ліцею № 34 Миколаївської міської ради". В емпіричному дослідженні взяли участь 31 юнаків і дівчат віком 16-18 років.

Гіпотези емпіричного дослідження:

- юнаки з поведінкою відхилення більш схильні до фізичної агресії, прояву гніву і ворожості, ніж юнаки з нормативною поведінкою, що пов'язано зі специфікою емоційної реакції девіантних та делінквентних особистостей;

- у юнаків з поведінкою відхилення буде переважати емоційне фокусування копінг-стратегії, а у юнаків з нормативною поведінкою – стратегія уникання, оскільки вона дозволяє особистості зменшити емоційну напругу, емоційний компонент дистресу до зміни самої ситуації;

- юнаки з нормативною поведінкою більш схильні давати соціально-схвальні варіанти відповідей, ніж юнаки з поведінкою відхилення, не рефлексують події, їм потрібне узгодження свого рішення з прийнятими соціокультурними установками і цінностями родини, громади;

- показники шкали брехні і установки на соціально бажані відповіді зворотним чином пов'язані з показниками шкал фізичної агресії, гніву, ворожості, схильності до насильства та делінквентної поведінки, оскільки прагнуть тероризувати емоційний стан в особистості, і, зробивши акт агресії або ворожості, представники традиційного суспільства намагаються приховати прояви своєї девіантної поведінки;

- Девіантні юнаки та дівчата часто характеризуються крайніми формами самооцінки — завищеною або заниженою. У юнацькому віці формування адекватної самооцінки є однією з найважливіших задач, оскільки обидві її крайнощі можуть призводити до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Це пояснюється тим, що самоповага, самоприйняття та соціальна адаптація тісно взаємопов'язані між собою.

Порушення в системі самооцінок у юнаків і дівчат виступає як один з найважливіших факторів девіантної поведінки.

Опис критеріїв розподілу юнаків за групами: девіантних і нормотипових:

- **педагогічний критерій:** прогули, агресія, конфлікти з одногрупниками, участь в булінгу, неблагополучні сім'ї;

- **психологічний критерій:** результати психодіагностики за опитувальником «Схильності до поведінки відхилення» (Орел А.М.);

- результати дослідження агресії та ворожості за методикою Басса і Дарки;

- результати дослідження допінг-поведінки в стресових ситуаціях;

- **об'єктивний критерій:** в анамнезі життя постановка на внутрішньошкільний облік і на облік в поліції за адміністративні правопорушення.

Мета дослідження – дослідити самооцінку юнаків і дівчат зі схильністю до девіантної та делінквентної поведінки.

Процедура проведення дослідження.

Дослідження проводилося в Миколаївському ліцею № 34 Миколаївської міської ради. Інструктаж здійснював психолог, який в загальному вигляді пояснив мету дослідження психологічних особливостей.

Для підкріплення мотивації психолог пропонував юнакам за їх бажанням отримати інтерпретацію своїх результатів. Також їм була надана можливість пройти всі методики анонімно.

Методики дослідження:

1. Методика діагностики схильності до поведінки відхилення (СОП), О.М. Орел.
2. Методика самооцінки Будассі.
3. Діагностика агресії і ворожості (опитувальник Басса - Дарки);
4. Методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» в адаптації Т.А. Крюкової (Н.С. Ендлер, Д.А. Паркер).

Статистичний аналіз отриманих даних здійснювався за допомогою пакета статистичних програм SPSS Statistics 17.0. Для порівняння відмінностей між групами використовували непараметричний критерій Манна-Уїтні. Для оцінки кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками застосовували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Результати вважали статистично значущими при рівні значущості $p \leq 0,05$.

Етапи дослідження:

- теоретичний аналіз проблеми самооцінки юнаків і дівчат зі схильністю до девіантної поведінки;
- організація дослідження: визначення вибірки, підбір методів і психодіагностичних методик для вивчення самооцінки юнаків і дівчат із девіантними тенденціями;
- проведення емпіричного дослідження самооцінки юнаків і дівчат зі схильністю до девіантної поведінки;
- аналіз особливостей девіантної поведінки в юнацькому віці та узагальнення результатів емпіричного дослідження.

1.5. Методи та порядок проведення емпіричного дослідження

Методика діагностики схильності до поведінки відхилення (СОП), О.М. Орел (Додаток А)

Пропонована методика діагностики схильності до поведінки (СОП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) юнаків і дівчат до реалізації різних форм девіантної поведінки. Опитувальник також дає змогу оцінити схильність до рухової розгальмованості, патологічного фантазування і захоплень, сексуальних девіацій, а також дисморфобічних проявів. Методика являє собою систему

спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на виявлення схильності до реалізації окремих форм девіантної поведінки.

Опитувальник містить близько 100 запитань, які формують низку психодіагностичних шкал: одну службову шкалу та шість змістовних шкал.

Змістовні шкали:

- схильність до порушення норм і правил;
- схильність до адиктивної поведінки;
- схильність до саморуйнівної поведінки;
- схильність до агресії та насильства;
- вольовий контроль емоційних реакцій;
- схильність до делінквентної поведінки.

Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу взаємопов'язаних форм девіантної поведінки, а також соціальних і особистісних установок, що лежать в основі відповідних поведінкових проявів.

Службова шкала призначена для оцінки тенденції респондента надавати соціально бажані відповіді, перевірки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції показників за змістовними шкалами залежно від вираженості установки на соціально схвальні відповіді.

Тест-опитувальник Шмішека призначений для виявлення акцентуацій характеру особистості, які можуть бути пов'язані з особливостями девіантної поведінки. Відповідно до теорії акцентуованих особистостей, існують риси, що самі по собі не є патологічними, однак за певних умов можуть набувати як позитивної, так і негативної спрямованості. Такі риси розглядаються як підсилення індивідуально-психологічних особливостей, притаманних кожній людині. У юнацькому віці, особливо за наявності схильності до девіантної поведінки, ці риси можуть проявлятися більш виражено. Акцентуована особистість є вибірково вразливою до певних психогенних впливів, водночас зберігаючи відносну стійкість до інших. Такі особи можуть досягати значних успіхів у різних сферах діяльності — науці, культурі, спорті чи політиці. Водночас акцентуації характеру можуть зумовлювати труднощі адаптації, особливо в ситуаціях, що суперечать провідним особистісним рисам індивіда. Це може призводити до внутрішнього дискомфорту та ускладнень у міжособистісному спілкуванні. У таких випадках може виникати потреба у психологічному супроводі або консультаційній допомозі.

Опитувальник складається із 88 питань та застосовується як для психологічної консультації, так і під час проведення психокорекційних

заходів. Детальний опис методики тестування акцентуації девіантної поведінки особистості за Шмішеком представлений у додатку Б.

Аналіз результатів дослідження, проведеного за методикою «Тест-опитувальник Шмішека» (результати подано в таблиці 1.1), показав, що у 5 респондентів (9,18%) виявлено демонстративний тип акцентуації характеру. Особи з таким типом акцентуації характеризуються підвищеною жвавистію, рухливістю та легкістю у встановленні соціальних контактів. Вони схильні до фантазування, іноді — до нещирості, авантюризму та артистичності поведінки. Їм притаманне прагнення до лідерства та постійної уваги до власної особи. Самооцінка таких осіб часто є недостатньо об'єктивною. У взаємодії з оточенням вони можуть викликати роздратування через надмірну самовпевненість і завищений рівень домагань.

Застрагаючий тип акцентуації характеру було виявлено у 6 респондентів (14,7%), що свідчить про їхню помірну товариськість, схильність до моралізаторства та надмірної принциповості. Такі особи характеризуються настороженістю й недовірливістю у ставленні до інших людей, підвищеною чутливістю до образ і прикростей, а також труднощами у швидкому подоланні негативних переживань. Для них властиві зарозумілість і схильність до конфліктної поведінки. Вони є досить самовпевненими, а виражене честолюбство нерідко зумовлює наполегливе відстоювання власних інтересів.

Педантичний тип акцентуації характеру було виявлено у 4 респондентів (10,56%), що свідчить про їхню схильність до тривалого переживання психотравмуючих подій. Такі особи рідко вступають у конфлікти, зазвичай виступаючи пасивною стороною. Вони характеризуються пунктуальністю, акуратністю та підвищеною увагою до чистоти й порядку. Їм властива схильність до жорсткого дотримання плану, орієнтація на високу якість виконання завдань, а також часті самоперевірки.

Збудливий тип акцентуації характеру було виявлено у 3 респондентів (6,75%), що свідчить про їхню підвищену імпульсивність, інстинктивність та схильність до емоційної нестриманості. Такі особи можуть проявляти грубість, дратівливість, запальність і схильність до конфліктної поведінки, у яких нерідко виступають активною, провокуючою стороною. Вони часто характеризуються низькою комунікативною гнучкістю та обмеженою контактністю у спілкуванні. Для них притаманна орієнтація на теперішній момент із недостатнім врахуванням майбутніх наслідків, прагнення до отримання негайних вражень і розваг. У міжособистісних стосунках можуть проявляти владність, іноді обираючи для взаємодії осіб зі слабшою позицією.

Було виявлено 5 респондентів (12,2%) із гіпертимним типом акцентуації характеру. Для представників цього типу властиві товариськість, балакучість,

виражена жестикуляція та мімічна експресивність, а також достатній рівень самостійності. У процесі спілкування вони можуть часто відхилятися від основної теми. Зазвичай їм притаманний стабільно підвищений настрій, гарне самопочуття та здоровий сон. Такі особи характеризуються енергійністю, ініціативністю, винахідливістю, схильністю розважати інших, а також певною легковажністю та завищеною самооцінкою. Водночас для них може бути характерна підвищена дратівливість, труднощі у дотриманні жорсткої дисципліни та негативне сприйняття вимушеної самотності.

Дистимічний тип акцентуації характеру було виявлено у 3 респондентів (8,57%). Особи з цим типом відзначаються серйозністю, схильністю до зниженого настрою, повільністю та недостатньою вираженістю вольових зусиль. Для них характерні песимістичне ставлення до майбутнього, знижена самооцінка, низька контактність і небагатослівність у спілкуванні. Такі респонденти надають перевагу домашньому способу життя, уникають шумних компаній і масових заходів. Вони схильні до зосередженості на власному внутрішньому світі, є добросовісними, цінують дружні стосунки та зазвичай схильні до поступливості у взаємодії з іншими.

Було виявлено 2 респондентів (3,71%) із тривожним типом особистості. Це може свідчити про знижену контактність, підвищену лякливність і невпевненість у собі. Такі особи часто бояться темряви та залишатися наодинці, уникають надмірно шумних ігор, а також нерідко відчують труднощі під час виступів перед аудиторією через сором'язливість. Відчуття власної неповноцінності вони намагаються компенсувати через діяльність, у якій можуть проявити свої здібності та досягти успіху. У конфліктні ситуації вступають рідко, натомість частіше шукають підтримки та опори з боку оточення. Через підвищену вразливість можуть ставати об'єктами жартів з боку інших.

Екзальтований тип акцентуації був виявлений у 4 респондентів (9,43%), що свідчить про здатність до сильного емоційного переживання, схильність легко захоплюватися та відчувати інтенсивні емоції радості, щастя й задоволення. Такі особи часто можуть переживати піднесення у відповідь на позитивні події та, навпаки, глибоко засмучуватися у складних ситуаціях. Їм притаманні контактність, балакучість, закохливість, а також виражена прив'язаність до друзів і близьких. Вони зазвичай проявляють співчуття, щирість і емоційну відкритість, проте інколи можуть бути схильними до панічних реакцій і різких змін настрою — від захоплення до смутку.

Емотивний тип акцентуації було виявлено у 2 респондентів (5,71%), що характеризується підвищеною емоційністю, чутливістю та вразливістю. Для таких осіб притаманні гуманність, співпереживання, чуйність і м'якість

характеру. Вони глибоко реагують на події навколишнього життя, часто сприймаючи їх більш емоційно, ніж інші люди. Як правило, вони уникають конфліктів, схильні зберігати образи всередині себе, а також вирізняються дбайливим ставленням до природи, любов'ю до рослин і тварин.

Таблиця 1.1

Результати дослідження акцентуації характеру учнів 9 та 10 класів

№	Показники	Кількість осіб	Питова вага
1.	Демонстративний тип	5	9,18
2.	Загострений тип	6	14,7
3.	Збудливий тип	3	6,75
4.	Гіпертимний тип	5	12,2
5.	Дистемічний тип	3	8,57
6.	Тривожний тип	2	3,71
7.	Екзатований тип	4	9,43
8.	Емотивний тип	2	5,71
9.	Циклотимний тип	1	1,86

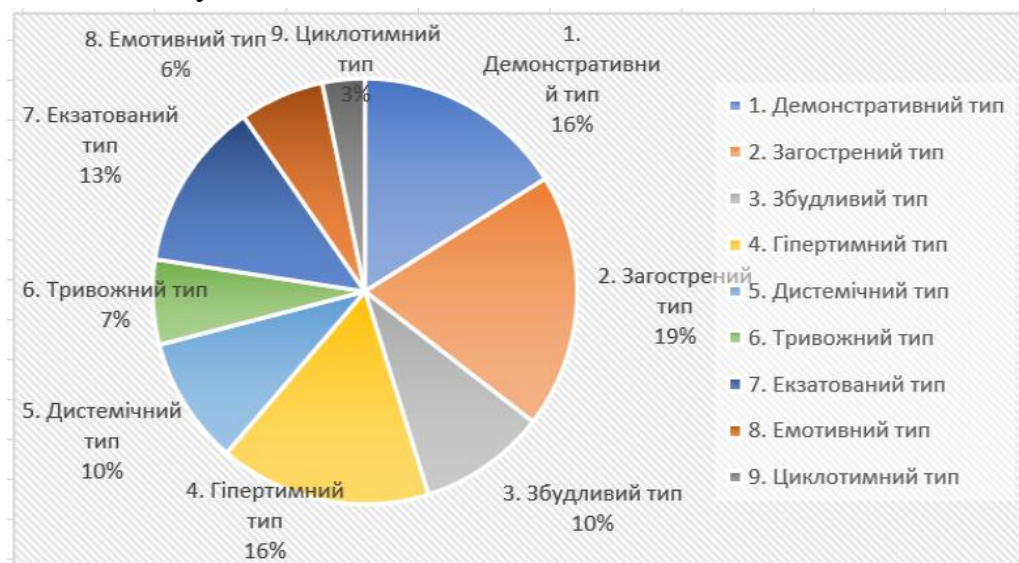
Циклотимний тип був виражений у 1 респондента (1,86%), що свідчить про часті зміни настрою, які значною мірою залежать від зовнішніх подій. Такі особи можуть змінювати свій стан від підвищеної активності та товариськості до в'ялості й схильності до усамітнення. У періоди зниженого настрою можливі зменшення апетиту, безсоння. На зауваження вони іноді реагують роздратуванням, грубістю або гнівом, що може поєднуватися з одночасним відчуттям смутку. Аналіз результатів за методикою «Діагностика стану агресії» (за Басом–Дарки) показав, що за шкалою «Фізична агресія» високі показники виявлено у 2 респондентів (5,71%). Це свідчить про схильність до використання фізичної сили у взаємодії з іншими, що зазвичай супроводжується гнівом і злістю. У таких осіб може спостерігатися знижений контроль над емоціями, імпульсивність і реакції у стані фрустрації.

За шкалою «Непряма агресія» зафіксовано 8 респондентів (22,86%), що свідчить про прояви агресії в опосередкованій, прихованій формі. Вона може реалізовуватися через маніпуляції, плітки, ігнорування, сарказм або образливі жарти. Також можливі інтриги, навмисне уникання важливих завдань, ізоляція інших осіб у групі або залучення третіх осіб для непрямого завдання шкоди.

Подібні прояви часто супроводжуються накопиченою образливістю або заздрістю.

Показник «Роздратування» виявлено у 5 респондентів (14,28%). Це свідчить про схильність цих осіб до негативного емоційного реагування, зниженого рівня толерантності та труднощів у регуляції афекту. Для них характерні підвищена конфліктність, нетерпимість, а також можливі прояви пасивно-агресивної поведінки. Емоційні реакції можуть бути тривалими, що пов'язано з внутрішнім напруженням, перевтомою, відчуттям несправедливості або недостатнім відновленням (зокрема недосипанням). У ситуаціях навіть незначних порушень такі особи можуть демонструвати різкі або імпульсивні реакції.

Показник «Негативізм» зафіксовано у 4 респондентів (11,42%). Він характеризується стійкою тенденцією до заперечення думок інших, критичним або скептичним ставленням до оточення та нових пропозицій, а також опором змінам і зовнішнім вимогам. Для таких осіб може бути притаманна впертість, незадоволеність ситуаціями та людьми, схильність ігнорувати поради й критику. Подібні прояви часто виконують захисну функцію, сприяючи уникненню розчарувань і забезпеченню суб'єктивного контролю над ситуацією.

Методика дослідження самооцінки Будассі (Додаток В).

Для визначення рівня самооцінки юнаків і дівчат, схильних до девіантної поведінки, застосовується методика А. З. Будассі. В її основі лежить положення про те, що особистість у процесі соціальної взаємодії постійно співвідносить себе з певним еталоном (ідеальним образом «Я») і, залежно від результатів такого порівняння, формує завищену або занижену самооцінку.

Процедура дослідження складається з двох етапів. На першому етапі респондент із запропонованого переліку особистісних рис обирає 10–20

якостей, які, на його думку, характеризують ідеальний образ особистості та антиідеал. На другому етапі з отриманого списку він відмічає якості, які притаманні йому самому. Подальший аналіз дозволяє визначити рівень адекватності самооцінки.

Для дослідження агресії та ворожості використовується опитувальник А. Басса – А. Дарки (додаток Г). Методика призначена для діагностики різних форм агресивних і ворожих реакцій особистості. Під агресивністю розуміють стійку властивість особистості, що проявляється у деструктивних тенденціях у сфері міжособистісних відносин. Ворожість трактується як негативно забарвлене ставлення до інших людей і подій, що супроводжується відповідними емоційними реакціями.

У своїй концепції А. Бас і А. Дарки диференціювали прояви агресії та ворожості та виділили такі їх форми:

1. **Фізична агресія** — використання фізичної сили проти іншої особи.
2. **Непряма агресія** — дії, спрямовані на заподіяння шкоди обхідним шляхом або такі, що не мають конкретного об'єкта.
3. **Роздратування** — схильність до прояву негативних емоцій у відповідь на незначні подразники (запальність, грубість).
4. **Негативізм** — опозиційна поведінка, що варіює від пасивного опору до активного протистояння нормам і правилам.
5. **Образа** — переживання заздрості та ненависті до оточуючих у відповідь на реальні або уявні дії.
6. **Підозрілість** — недовіра до інших людей, переконаність у їхніх ворожих намірах.
7. **Вербальна агресія** — вираження негативних емоцій через словесні реакції (крик, лайка, погрози).
8. **Почуття провини** — внутрішні переживання, пов'язані з переконанням у власній «поганості» та наявністю докорів сумління.

Методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях CISS» (С. Норман, Д.Ф.Ендлер, Д.А.Джеймс, М.І.Паркер, адаптований варіант Т.А.Крюкової) (Додаток Д).

Дослідження девіантної поведінки юнаків передбачає аналіз взаємозв'язку між поняттями «копінг» і «девіантна поведінка», оскільки саме в цьому співвідношенні можна виявити специфіку та особливості молодіжної поведінки на сучасному етапі соціального розвитку.

Адаптований варіант тесту копінг-стресової поведінки містить перелік типових реакцій на стресові ситуації та спрямований на визначення домінуючих копінг-стратегій особистості. Методика дозволяє діагностувати такі основні шкали:

- копінг, орієнтований на вирішення проблеми (problem-focused coping);
- копінг, орієнтований на емоції (emotion-focused coping);
- копінг, орієнтований на уникнення (avoidance coping);
- підшкала «відволікання»;
- підшкала «соціальне відволікання».

Для статистичної обробки результатів використовується коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, який дозволяє оцінити силу та напрямок зв'язку між двома змінними, поданими у ранговій шкалі. Розрахунок передбачає порівняння відповідних рангів змінних X та Y , при цьому попереднього впорядкування вибірок не потребується. Різниця між рангами для кожної пари спостережень використовується у формулі коефіцієнта Спірмена. Значення коефіцієнта варіює в межах від -1 до $+1$, де $+1$ означає повну пряму кореляцію, -1 — повну обернену, а 0 — відсутність статистично значущого зв'язку.

Перевірка статистичної значущості кореляції здійснюється шляхом порівняння отриманого значення з критичним значенням, яке визначається за відповідними статистичними таблицями або через квантиль стандартного нормального розподілу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Розглянувши в першому розділі теоретико-методологічні основи вивчення психологічних особливостей самооцінки у юнаків з девіантною та делінквентною поведінкою, ми дійшли наступних висновків: самооцінка є однією з найбільш важливих соціально-психологічних характеристик особистості в юнацькому віці. Саме в цей період людина починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, в його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок на внутрішні. Поступове формування своєї Я - концепції сприяє подальшій побудові самооцінки молодій людини. Також була вивчена та проаналізована самооцінка юнаків і дівчат зі схильністю до поведінки відхилення та проведення емпіричного дослідження на виявлення взаємозв'язку між самооцінкою і девіантною поведінкою юнаків і дівчат.

Юнацький вік - час загостреного чуттєвого сприйняття світу в цілому. Почуття справедливості, особистісного визнання і захищеності, усвідомлення своєї автономії серед оточуючих виступають найважливішими регуляторами діяльності юнаків і дівчат. У зв'язку із цим важливу роль відіграють вольові прояви їх особистості, такі, як ініціативність, наполегливість, рішучість, самовладання.

Самооцінка є однією з найбільш важливих соціально-психологічних характеристик особистості в юнацькому віці. Саме в цей період людина починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, в його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок на внутрішні. Поступове формування своєї Я - концепції сприяє подальшій побудові самооцінки молодой людини.

В результаті проведення нашого дослідження було виявлено, що юнакам і дівчатам зі схильністю до поведінки відхилення властива **межова виразність самооцінки: або завищена, або занижена**. У юнацькому віці формування адекватної самооцінки - одна з найважливіших задач, оскільки обидві крайнощі - і занижена, і завищена самооцінка - ведуть до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Наявність цих конфліктів пояснюється тим, що самоповага, самосприйняття і соціальна адаптація тісно взаємопов'язані. ***Порушення в системі самооцінок у юнаків і дівчат виступає як один з найважливіших факторів девіантної поведінки.***

Таким чином для подальшого більш глибокого і детального вивчення цієї проблеми та розробки корекційної програми роботи з проявами поведінки відхилення в юнацькому віці. передбачає свідому дисципліну та самоконтроль, що у юнаків ще не повністю сформовані або не укріпилися. Якщо соціологічні теорії підкреслюють вплив зовнішніх, або ж об'єктивних, факторів на девіантну поведінку, то психологічні підходи до її розуміння, засновані на соціологічних аспектах, звертають увагу на визначення суб'єктивних факторів. На відміну від першого підходу, тут існує відсутність єдності, що зрозуміло, оскільки феномен "особистість" є надзвичайно складним. Однак, на нашу думку, узагальнення накопиченого досвіду в цьому напрямі є необхідним для кращого розуміння коренів девіантної поведінки серед юнаків у підлітковому віці.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ САМООЦІНКИ ЮНАКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Аналіз діагностики схильності до поведінки відхилення за методикою СОП(О.М. Орел)

Дані, отримані в результаті застосування методики діагностики схильності до відхильної поведінки (СОП), представлені в таблиці 2.1.

Результати за кожною шкалою оцінювалися шляхом підрахунку сумарних балів, які порівнювалися з нормативними показниками, закладеними в методиці. Як видно з таблиці 2.1, більшість досліджуваних юнаків і дівчат не виявляють вираженої схильності до девіантної поведінки.

Таблиця 2.1

Кількісні результати схильності юнаків і дівчат до поведінки відхилення

Шкали	Відсутність схильності	Помірна тенденція	Висока тенденція
I (Шкала установки на соціальну бажаність)	23	13	4
II (Шкала схильності до подолання норм і правил)	22	13	5
III (Шкала схильності до адиктивної поведінки)	12	15	13
IV (Шкала схильності до самопоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки)	23	11	6
V (Шкала схильності до агресії та насильства)	26	8	6
VI (Шкала вольового контролю емоційних реакцій)	20	12	8
VII (Шкала схильності до делінквентною поведінкою)	14	14	12

Результати II шкали (схильність до подолання норм і правил) свідчать про те, що 13 % випробовуваних схильні до подолання норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки.

Результати III шкали (схильність до адиктивної поведінки) свідчать про те, що 33% випробовуваних схильні до абстрагування від реальності за

Таблиця 2.2

Результати виразності ознаки поведінки відхилення у юнаків і дівчат

№ досл- ного	Шкали						№ досл- ного	Шкали					
	II	III	IV	V	VI	VII		II	III	IV	V	VI	VII
1							21						
2		+			+		22		+				+
3							23		+				
4			+			+	24						
5	+			+			25				+		+
6		+	+		+		26	+			+		
7							27		+	+			+
8							28						
9		+				+	29		+			+	+
10							30						
11				+	+	+	31						
12							32		+			+	
13	+	+					33	+				+	+
14							34						
15							35			+			+
16							36		+		+		
17		+	+			+	37						
18							38						
19					+	+	39		+				+
20		+		+	+		40	+		+			

Висока тенденція ознаки відзначена в таблиці знаком " + ". За допомогою зміни свого психічного стану, схильні до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем.

Результати IV шкали (схильність до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки) свідчать про те, що 15 % випробовуваних низько цінують власне життя, схильні до ризику, спостерігається виражена потреба в гострих відчуттях.

Результати V шкали (схильність до агресії та насильства) свідчать про те, що 15 % випробовуваних мають схильністю до прояву агресії і насильства.

Результати VI шкали (вольовий контроль емоційних реакцій) свідчать про те, що 20 % випробовуваних не здатні контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій.

Результати VII шкали (схильність до деліквентної поведінки) свідчать про те, що 30 % випробовуваних мають високої готовністю до реалізації деліквентної поведінки.

Інтерпретувавши отримані дані (таблиця 2.2), високу тенденцію до поведінки відхилення мають 22 випробовуваних. Виходячи з мети дослідження, виявляємо самооцінку у випробовуваних, схильних до поведінки відхилення.

Аналіз середніх значень і відмінностей критерію U Манна-Уїтні був проведений з метою визначення наявності та різних форм поведінкових девіацій у юнаків за методикою «Визначення схильності до відхилення» (А. Орел). Для аналізу були пораховані середні значення і проведені розрахунки за допомогою критерію U Манна-Уїтні за всіма шкалами «СОП». Результати представлені в таблицях 2.3 і 2.4.

Після проведення аналізу даних за допомогою критерію U Манна-Уїтні ми звернули увагу на сильно занижений показник установки на соціально-бажані відповіді у юнаків з поведінкою відхилення (див.табл.2.3).

З іншого боку, підвищені показники за шкалою брехні можуть репрезентувати несхильність респондентів до соціально бажаних відповідей, а специфіку їх реального мислення і поведінки, наявність у них підвищеного стандарту моральних оцінок, а також особливий спосіб сприйняття соціальних норм [10].

Таблиця 2.3.

Показники схильності до різних форм поведінки відхилення і установки на соціально-бажані відповіді у юнаків із нормативною та поведінкою відхилення (за критерієм U Манна-Уїтні)

Вибірка	Шкала установки на соціально бажані відповіді	Шкала схильності до подолання норм і правил	Шкала схильності до аддиктивної поведінки	Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки
Нормотипові юнаки (n=20)	38,70	79,95	82,89	66,55
Юнаки з відхиленням поведінки (n=20)	88,38	39,75	36,29	55,54
U Манна-Уїтні	343	630	436	1514,5
Z	-7,769**	-6,283**	-7,271**	-1,720

Примітки: ** Значимість відмінностей на рівні $p < 0.01$

Показники за шкалами різних форм відхилення поведінки у юнаків з нормативною вибіркою за усіма шкалами, крім установки на соціально-бажані відповіді і прийняття жіночої ролі, виявилися значно вище, ніж показники у юнаків із поведінкою відхилення. Високий ступінь прийняття жіночої ролі у

дівчат з нормативною поведінкою свідчить про наявність у них очікувань, установок і поведінкових стереотипів, пов'язаних з традиційним призначенням жінки в класичній моделі сім'ї.

Аналіз даних за допомогою критерію U Манна-Уїтні виявив відмінності між групами нормотипових і проблемних юнаків за всіма показниками. Це може бути пов'язане з тим, що групі нормотиповим юнакам не властиві схильності до девіантної поведінки.

Відмінності показників шкали прийняття жіночої соціальної ролі менш очевидні: дівчата нормотипової групи знаходяться на адекватному рівні прийняття жіночої соціальної ролі. **На відміну від групи девіантних дівчат, де показник занижений, що говорить як про неприйняття жіночої соціальної ролі,** так і про готовність до реалізації чоловічих поведінкових стереотипів. Подібний результат досить очевидний. Стрімкий розвиток громадянського суспільства в сучасному світі тягне за собою неминуче зміна ролей чоловіків і жінок: жінки все більше беруть участь в прийнятті рішень різного рівня, розгортається всебічний захист гендерної рівності, враховуються його етнічні та соціокультурні аспекти.

Таблиця 2.4.

Показники схильності до різних форм відхилення поведінки і прийняття жіночої соціальної ролі у юнаків з нормативною та поведінкою відхилення (за критерієм U Манна-Уїтні)

Вибірка	Шкала схильності до агресії і насильства	Шкала вольового контролю емоційних реакцій	Шкала схильності до делинквентної поведінки	Шкала прийняття жіночої соціальної ролі
Нормотипові юнаки (n=20)	74,71	79,76	78,73	31,44
Юнаки з відхилення поведінки (n=20)	45,93	39,98	41,19	44,94
U Манна-Уїтні	976	643	710	349,5
Z	-4,488**	-6,211**	-5,859**	-2,621*

Примітки: ** Значимість відмінностей на рівні $p < 0.01$.

* Значимість відмінностей на рівні $p < 0.05$

В результаті аналізу середніх показників за шкалами методики «СОП» в групі девіантних юнаків виявлені завищені показники за такими шкалами, як схильність до подолання норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, схильність до агресії та насильства і схильність до делинквентної поведінки.

У групі нормотипових юнаків завищені показники за методикою «СОП» не були виявлені.

Завищені показники деяких видів поведінкових девіацій в групі девіантних юнаків можуть пояснюватися закономірним **збільшенням проявів девіантної поведінки в юнацькому періоді**, що є специфічною нормою цього етапу вікового розвитку, а також відсутністю необхідних навичок вирішення конфліктних ситуацій і **використанням неадаптивних копінг-стратегій у важких життєвих ситуаціях**.

Середні значення, які відповідають нормальному або середнього рівня виразності, в групі девіантних юнаків були отримані за шкалами установки на соціально-бажані відповіді і схильність до саморуйнівної поведінки. У групі нормотипових юнаків на рівні норми отримані результати за шкалами установки на соціально-бажані відповіді, схильність до подолання норм і правил, за шкалою вольовий контроль емоційних реакцій, а також за шкалою прийняття жіночої соціальної ролі. Це може свідчити про відкритість і щирість респондентів на момент процедури дослідження.

Відсутність схильності до різних форм девіантної поведінки говорить про гармонійність розвитку особистості і поведінки юнаків, а також достатнього розвитку у них адаптивних здібностей.

Середні значення, які є заниженими, в групі девіантних юнаків були отримані *за шкалами вольовий контроль емоційних реакцій і прийняття жіночої соціальної ролі*. У групі нормотипових юнаків занижені значення виявлені за шкалами схильність до адиктивної поведінки, схильності до саморуйнівної поведінки, схильності до агресії та насильства, а також за шкалою схильності до делінквентної поведінки.

Середні, помірно виражені показники серед юнаків в девіантній групі були отримані *за шкалою установки на соціально-бажані відповіді*. У нормотиповій групі показники на рівні норми отримані за шкалою схильність до подолання норм і правил та шкалою вольового контролю емоційних реакцій. Це можна пояснити готовністю девіантних юнаків давати щирі відповіді під час дослідження і бажанням приховати справжнє прагнення до неконформістської поведінки.

Занижені показники серед юнаків, схильних до девіантної поведінки, спостерігається *за шкалою схильність до саморуйнівної поведінки і шкалою вольового контролю емоційних реакцій*. У нормотипових юнаків занижені показники за шкалами схильність до адиктивної поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, шкалою схильності до агресії та насильства і шкалою схильності до делінквентної поведінки. Підставою подібного результату можуть вважатись сформовані навички до порозуміння з

актуальною життєвою ситуацією, психологічне благополуччя і гармонійні стосунки з оточуючими.

У групі *девіантних дівчат підвищені показники були виявлені за шкалою* схильність до подолання норм і правил, шкалою схильності до адиктивної поведінки, шкалою схильності до агресії та насильства, шкалою схильності до делінквентної поведінки і шкалою схильності до саморуйнівної поведінки. У групі нормотипових дівчат підвищені показники виявлені не були. *Можливою причиною наявності схильності до відхилення у дівчат можуть бути деструктивні дитячо-батьківські відносини*, відсутність умінь справлятися зі стресом, а також низька цінність власного життя, схильність до ризику і бажання залучити до себе увагу оточуючих.

Показники на рівні норми серед дівчат були отримані за шкалою установки на соціально-бажані відповіді. В групі нормотипових дівчат показники, що входять в норму, відповідають шкалою схильності до саморуйнівної поведінки, шкалою установки на контроль емоційних реакцій і шкалою прийняття жіночої соціальної ролі. Це може пояснюватися готовністю давати щирі відповіді у процесі дослідження, уявленням про цінності власного життя і психологічним благополуччям нормотипових юнаків.

Занижені показники середніх значень в групі девіантних дівчат були отримані за шкалою прийняття жіночої соціальної ролі. У нормотиповій групі за шкалою схильність до подолання норм і правил, шкалою схильності до адиктивної поведінки, шкалою схильності до самопорушуючої і само руйнівної поведінки, шкалою схильності до агресії та насильства і шкалою делінквентної поведінки показники знаходяться в межах норми. Неприйняття своєї жіночої ролі у девіантних дівчат може бути пов'язано з відсутністю близьких відносин з матір'ю і відсутністю прийнятого прикладу реальної жінки в житті девіантних юнаків, і - як наслідок - трансформація жіночої ролі, прагнення до рівноправності з чоловіками, реалізації себе не тільки в сім'ї, а й у професійній діяльності.

2.2. Аналіз діагностики дослідження самооцінки за методикою Будассі

Для виявлення кількісної виразності рівня самооцінки використовувався метод рангової кореляції Спірмена. Підраховувавши різницю номерів рангів (d) за кожною виписаною якістю піддослідних, підраховуємо d^2 за кожною якістю. Далі знаходимо суму d^2 , то є $\sum d^2 = d_1^2 + d_2^2 + d_3^2 + \dots + d_{20}^2$

Підраховуємо коефіцієнт рангової кореляції за Спірменом:

$$R = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^3 - n}, \text{ де } n - \text{кількість порівняльних пар}.$$

Так як $n = 20$, формула набуває наступний вигляд :

$$R = 1 - 0,00075 \sum d^2$$

Кількісні результати самооцінки юнаків і дівчат представлені в табл.2.3.

Таблиця 2.5

Кількісні результати самооцінки юнаків і дівчат

№ досл-го	$\sum d^2$	R	№ досл-го	$\sum d^2$	R
1	1063	0,2	12	285	0,8
2	786	0,4	13	413	0,7
3	912	0,3	14	562	0,6
4	422	0,7	15	1060	0,2
5	940	0,3	16	1052	0,2
6	641	0,5	17	389	0,7
7	266	0,8	18	689	0,5
8	664	0,5	19	376	0,7
9	933	0,3	20	251	0,8
10	120	0,9	21	918	0,3
11	921	0,3	22	392	0,7

Якщо $R = 0,1; 0,2; 0,3$, то **самооцінка занижена**. Якщо $R = 0,4; 0,5; 0,6$, то **самооцінка адекватна**. Якщо $R = 0,7; 0,8; 0,9, 1$, то самооцінка **завищена**. Інтерпретацію отриманих даних (таблиця 2.5) можемо представити на мал. 2.1.

Мал. 2.1. Кількісні результати самооцінки юнаків і дівчат, що мають схильність до поведінки відхилення

Виходячи з отриманих даних, 41% юнаків і дівчат зі схильністю до девіантної поведінки мають завищену самооцінку, тоді як 36% респондентів характеризуються заниженим рівнем самооцінки.

Таким чином, можна зробити висновок, що для осіб із проявами девіантної поведінки характерна поляризованість самооцінки, яка проявляється у крайніх її формах — завищеній або заниженій. У юнацькому віці формування адекватної самооцінки є одним із ключових завдань особистісного розвитку, оскільки як завищена, так і занижена самооцінка можуть призводити до виникнення внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів. Подібні суперечності значною мірою зумовлені тісним взаємозв'язком між самоповагою, самоприйняттям і рівнем соціальної адаптації. Порушення структури самооцінки у юнацькому віці виступає одним із значущих чинників формування девіантної поведінки.

2.3. Аналіз діагностики дослідження агресії і ворожості за методикою А.Басса-А.Дарки

Для дослідження рівня агресії, гніву і ворожості була проведена «Методика агресії і ворожості» (А. Басса і А.Дарки). Для детального ознайомлення з даними звернемося до таблиці 2.6, в якій відображені середні значення за всіма шкалами методики за групами девіантних і нормотипових юнаків.

Таблиця 2.6

Показники фізичної агресії, гніву, ворожості юнаків нормативної та поведінки відхилення (за критерієм U Манна-Уїтні)

Вибірка	Фізична агресія	Гнів	Ворожість
Нормативні юнаки	62,27	76,70	68,37
Юнаки з відхиленням поведінки	60,59	43,58	53,40
U Манна-Уїтні	1797	844,5	1394,5
Z	-262	-5,163**	-2,333*

Після аналізу даних за допомогою критерію U Манна-Уїтні достовірно *значимі відмінності були отримані за шкалами гнів і ворожість*. При цьому ми знову можемо спостерігати, що показники нормативних юнаків вище, ніж у юнаків з відхиленням поведінки.

У групі *девіантних юнаків всі значення перевищують норму*: шкали: фізична агресія (інструментальний компонент агресії), гнів (афективний компонент агресії) і ворожість (когнітивний компонент агресії), на відміну від групи нормативних юнаків.

На основі отриманих даних ми можемо припустити, що групі девіантних юнаків властива підвищена готовність до застосування фізичної сили проти іншої людини, при найменшому порушенні юнаки схильні

проявляти сильні негативні почуття, а також простежується тенденція до гострого переживання почуття несправедливості, ущемлення і незадоволеності потреб і бажань.

У порівнянні з ними в *групі нормативних юнаків* **все показники знаходяться в межах норми і перерахованих вище тенденцій не спостерігається**, що може вказувати на здатність цих юнаків до високого ступеня контролю своїх почуттів і емоцій. Причина цього може лежати в гармонійних відносинах з батьками, які в достатній мірі задовольняють потреби своєї дитини, довіряють йому і зважають на його інтереси, що дозволяє юнаку не тільки відчувати себе захищено і впевнено, але і знаходити підтримку серед близьких у важкій життєвій ситуації.

2.4. Аналіз діагностики дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях за методикою CISS (С. Норман, Д.Ф.Ендлер, Д.А.Джеймс, М.І.Паркер, адаптований варіант Т.А.Крюкової)

Для дослідження копінг-стратегій була використана методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (Т.А. Крюкова). Для наочності дані про середні значення по всій вибірці внесені в таблицю 2.7.

Таблиця 2.7

Особливості копінг-стратегії юнаків нормативної та поведінки відхилення (за критерієм U Манна-Уїтні)

Вибірка	ПОК	ЕОК	КОУ
Нормативні юнаки	68,27	74,21	54,36
Юнаки з відхиленням поведінки	53,53	46,52	69,92
U Манна-Уїтні	1401,5	1009	1376
Z	-2,296*	-4,312**	-2,425*

Проаналізувавши дані, отримані за допомогою критерію U Манна-Уїтні, ми бачимо, що достовірно значимі відмінності були отримані за шкалою *проблемно-орієнтований копінг* (ПОК), *емоційно-орієнтований копінг* (ЕОК) і *шкалою копінга, орієнтованого на уникнення* (КОУ). Найбільш статистично значущі відмінності були виявлені в показниках за шкалою емоційно-орієнтованого копінга.

Можна помітити, що у юнаків нормативної поведінки переважають *проблемно-орієнтований і емоційно-орієнтований копінг*, а у юнаків з поведінкою відхилення - *стратегія уникнення*.

У групі девіантних юнаків найчастіше використовується **емоційно-орієнтований копінг**. Юнаки звертаються за підтримкою до одного з близьких, щоб він допоміг відволіктися або вирішити виниклі проблеми. Стратегія уникнення стресової ситуації використовується рідше, але її виразність також вище середнього рівня. При цьому, вибираючи стратегію уникнення, юнаки найчастіше переключаються на хобі, відпочинок або розваги. Найрідше девіантні юнаки використовують стратегію вирішення завдань - її значення виражено на низькому рівні.

На відміну від попередньої групи **у нормативних юнаків переважає стратегія вирішення завдань**, за цією шкалою найвищі показники, інші копінг-стратегії виражені в меншому ступені. На другому місці стратегія **емоційного реагування**. На третьому місці **стратегія уникнення**. У групі девіантних юнаків **найчастіше використовується проблемно-орієнтований копінг**. Ми можемо припустити, що їм властиво не відкладати рішення проблеми «на потім», а сконцентруватися на її аналізі і прийнятті найбільш оптимального рішення. Це може свідчити про більш високий рівень емоційної регуляції і про здатність впоратися з внутрішньою напруженістю, хоча найчастіше в складній ситуації вони можуть діяти, виходячи зі своїх емоцій і внутрішніх відчуттів. (Однак не слід забувати про загальну тенденції юнаків давати соціально-бажані відповіді.) На другому місці - стратегія уникнення, на третьому - орієнтованість на емоційно-орієнтований копінг.

2.5. Корекція проявів поведінки відхилення в юнацькому віці

Аналіз сучасних теоретичних підходів і практик корекції девіантної поведінки, представлених у дослідженнях Корнещук В. В., свідчить про наявність низки переваг психологічної корекції. Зокрема, вона характеризується чіткістю концептуальних засад, відносною простотою методів, орієнтованих безпосередньо на зміну поведінкових проявів, а також практичною спрямованістю. Дослідник також підкреслює широкий спектр можливостей і достатньо високу ефективність корекційних методів.

До стратегічних завдань корекції девіантної поведінки відносять:

- формування конструктивної мотивації;
- інтеграцію особистісного досвіду;
- розвиток саморегуляції;
- підвищення стресостійкості;
- розширення особистісних ресурсів;
- формування життєво необхідних навичок і вмінь;
- зниження або усунення дезадаптивних форм поведінки;

- зміцнення соціальних зв'язків і формування позитивного соціального досвіду;
- підвищення рівня соціальної адаптації [10].

До конкретних завдань корекційної роботи можуть належати:

- усунення порушень нормативної поведінки;
- посилення адаптивних форм поведінки та зменшення неадекватних реакцій;
- розвиток навичок релаксації;
- формування навичок самоствердження;
- розвиток ефективних соціальних навичок;
- удосконалення механізмів саморегуляції.

Згідно з поглядами Самойлова Н. В., корекція девіантної поведінки розглядається як процес морально-психологічної трансформації особистості, спрямований на внутрішню перебудову системи цінностей та формування відчуття відповідальності й причетності до власного життєвого шляху в минулому, теперішньому та майбутньому. Таким чином, основною метою корекції девіантної поведінки є досягнення позитивних змін у поведінковій сфері [25].

У свою чергу, Титаренко Т. М. наголошує, що психокорекційні заходи мають бути:

- спеціалізованими, тобто спрямованими на корекцію конкретних особистісних характеристик (агресивність, ригідність, тривожність, підозрілість, зверхність тощо);
- програмованими, заздалегідь структурованими, а не ситуативними;
- спочатку симптоматичними з подальшим переходом до глибинної особистісної роботи;
- спрямованими як на корекцію рис особистості, так і на зміну поведінкових патернів [31, с. 129].

За визначенням Світличної Н. О., індивідуальна психокорекція є більш складною формою роботи, оскільки потребує значних часових і ресурсних витрат, а також інтенсивного зворотного зв'язку. Водночас девіантна поведінка ефективніше коригується в умовах групової взаємодії, яка забезпечує залучення до соціальної динаміки та емоційно насиченого досвіду [27]. Як зазначає Сироватко О. М., психокорекційна робота має включати тренінгові форми, зокрема креативні та соціально-психологічні тренінги (рольові, комунікативні), що дозволяє:

- формувати базові психологічні знання;
- розвивати розуміння закономірностей міжособистісної взаємодії;
- коригувати неадекватні установки та стереотипи сприйняття;

- сприяти адекватному самопізнанню;
- підвищувати рівень емоційної саморегуляції;
- розширювати репертуар ефективних поведінкових стратегій [28].

Комплекс занять, спрямований на корекцію девіантної поведінки юнаків.

Мета: розробка і реалізація комплексу занять, спрямованого на корекцію девіантної поведінки юнаків.

Завдання:

1. Розробити комплекс занять, спрямований на корекцію девіантної поведінки юнаків.
2. Реалізувати комплекс занять, спрямований на корекцію девіантної поведінки юнаків.
3. Провести аналіз.

Девіантна поведінка підлітків розглядається як поширене явище, яке часто пов'язане з сімейними проблемами. Через відсутність підтримки й відчуття безпеки в родині юнак починає шукати самореалізацію поза нею. Це може призводити до залучення в асоціальні групи, формування залежностей, агресивної або злочинної поведінки. Такі умови негативно впливають на розвиток особистості: порушуються емоційна, когнітивна та мотиваційна сфери, деформується система цінностей і сприйняття себе та світу. Особливо складною є суперечність між самооцінкою підлітка та оцінкою його з боку оточення, а також конфлікти в сім'ї. У межах корекційної роботи з такими юнаками проводяться заняття, спрямовані на розвиток навичок спілкування, самоконтролю, відповідальності та правової обізнаності. Важливим напрямом є також корекція ціннісно-мотиваційної сфери та допомога у формуванні позитивного бачення майбутнього з усвідомленням впливу власних рішень.

Цільова група:

Юнаки від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

Організація занять:

Комплексом занять передбачено 10 занять по 45-60 хвилин кожне.

Кількість учасників: від восьми до десяти юнаків.

Даний комплекс занять розрахований на комплексну взаємодію психолога та викладачів коледжу.

Робота з юнаками за комплексом занять проводилася в наступних напрямках: Корекційна програма була спрямована на розвиток емоційної сфери, навичок спілкування та формування адекватної самооцінки. Важливе місце займала робота із засвоєнням сімейних цінностей, розвитком творчих

здібностей, формуванням орієнтації на здоровий спосіб життя та профілактикою шкідливих звичок. Окремо приділялася увага зниженню негативного впливу сугестивності та формуванню мотивації до навчання і працевлаштування. Реалізація цих завдань здійснювалася через комплекс рольових ігор, бесід та тренінгових вправ, підібраних з урахуванням вікових особливостей юнаків та специфіки їхнього сімейного середовища.

Далі в таблиці 2.8 наведено план комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків.

Таблиця 2.8

**Тематичний план комплексу занять, спрямованих на корекцію
девіантної поведінки у юнаків**

№	Тема і мета заняття	матеріали	Зміст заняття
Підготовчий етап			
1	Тема: Знайомство. Правила роботи у групі. Мета: знайомство юнаків. Мотивація до навчання, засвоєння нового досвіду.	Зошити, ручки, аркуши для запису	Організаційний етап: прийняття правил групи. Основний етап: вправи «Сніговий ком», «Заключення контракту на відвідування занять». Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал виконання вправи «Оплески по колу».
2	Тема: «Світ емоцій та відчуттів, моя самооцінка». Мета: Формування позитивної установки до загальноприйнятих норм поведінки, навчання навичкам управління психічною напругою, формуванням уміння слухати, чути співрозмовника.	Зошити, ручки, аркуши для запису	Організаційний етап: привітання. Основний етап: вправи «Карточки», «Помилка», «Карусель емоцій», бесіда «Я відчуваю, що думають інші», «Я відчуваю, коли другу потрібна допомога». Заключний етап: релаксація з елементами дихальної гімнастики «Вольове дихання», ритуал прощання «Подарунок».
Основний етап			
3	Тема: Подолання тривоги та стресу. Робота із самооцінкою. Мета: профілактика негативних відхилень особистісного розвитку, навчання методам зняття напруги.	Зошити, ручки, аркуши для запису	Організаційний етап: привітання, розминка «Побажання». Основний етап: вправа «Моя якість», «Чому ти мене критикуєш?», «Мені так не подобається, коли...», «Я себе недооцінюю (переоцінюю), тому що...». Вправа на релаксацію: «Зняття напруги у 12 крапках»; «Дихання за рахунок 7-11», «Захід

			у воді». Заключний етап: рефлексія заняття, прощання – вправа: «Дякую за проведене заняття».
4	Тема: Маніпуляція. Мета: формування власного відношення до проблеми маніпуляцій, познайомити юнаків з прийомами психічного маніпулювання, яке використовується з рекламною метою, тренувати навички розпізнавання маніпуляції.	Зошити, ручки, аркуши для запису, музика для релаксації (звуки природи), фонтан, плакат	Організаційний етап: привітання. Основний етап: «Маніпуляція». Заключний етап: рефлексія, домашнє завдання, ритуал прощання.
5	Тема: «Соціальні ролі в родині». Мета: проведення бесіди з викладачами, навчання соціально бажаного способу взаємодії в сім'ї, формування у юнаків відповідального відношення до питання створення сім'ї.	зошити, олівці, листи для запису, набір весільних фотографій, нотатки, інтерв'ю про сімейне життя, плакат	Організаційний етап: вітання. Основний етап: дискусія «Сім'я», рольові ігри. Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання.
6	Тема: «Сім'я як осередок суспільства» Мета: формування у юнаків уявлення про сімейний кодекс, обговорення обов'язків громадянина перед батьками, дітьми, партнером по шлюбу, планування успішного майбутнього, програвання проблемних ситуацій в сімейних відносинах, довіри до людей, любов і шлюбний контракт, посібники, пільги,	зошити, олівці, листи для запису, сімейний кодекс, замітки, інтерв'ю про сімейне життя	Організаційний етап: вітання. Основний етап: розминка «Побажання», вправи «Килим-літак», «Якби я любив», дискусія "Шлюбний контракт - норма або ознака недовіри? », проблемні бесіди: «Куди звернутися за допомогою? »; «Як правильно рас поряджатися грошима?», «Бідність - це доля тих, хто мало заробляє, або невміло витрачає?». Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання.

	аліменти, планування бюджету сім'ї.		
7	Тема «Бесіди про шкоду ПАР». Мета: Попередження юнаків про небезпеку вживання психоактивних речовин, формування усвідомленого ставлення до власного здоров'я, розвиток самопізнання (розуміння своїх фізичних можливостей), опанування безпечних способів зняття фізичної напруги, а також формування емоційної стабільності.	зошити, олівці, аркуші для запису, листівки з агітацією проти наркотиків.	Організаційний етап: вітання. Основний етап: дискусія «Наркотики: міфи і реальність», інформаційний блок, вправа «Якщо я почну сьогодні». Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання.
8	Тема: «Круглий стіл «Наслідки алкоголізму та куріння»». Мета: Створення атмосфери довіри та емоційної підтримки, заохочення висловлювань на користь здорового способу життя, розвиток уміння формулювати й висловлювати власну думку, формування потреби дбати про власне здоров'я та здоров'я близьких.	м'ячик, плакати і листівки про шкоду алкоголю і куріння.	Організаційний етап: вітання. Основний етап: вправи розминка «Я ніколи не буду ... », вправа «Я - хороший, тому, що ... », вправа «Слова з реклами», круглий стіл. Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання.
Заключний етап			

9	Тема: «Формування мотивації на працевлаштування і навчання». Мета: формування позитивної установки до загальноприйнятих норм поведінки, мотивація юнаків на навчання і працевлаштування, формування вміння переживати важкі життєві ситуації.	ручки, зошити, листи для записи.	Організаційний етап: вітання. Основний етап: гра «Від суми та від тюрми». Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання.
10	Тема: «Бути здоровим - здорово!». Мета: Обговорення ролі здоров'я в житті людини, вивчення захворювань, що провокуються неправильним способом життя; загартовування та гімнастика; режим дня, тривалість сну і неспання; залежність тривалості життя від її якості; профілактичні щеплення, вітамінізація, заняття спортом, диспансеризація, спортивні змагання.	Спортивні знаряддя	Організаційний етап: вітання. Основний етап: спартакіада «Далі, вище, швидше», дискусії на тему: «Як зберегти здоров'я»; «Здоров'я легше зберігати, або відновлювати?», «Як стрес впливає на здоров'я?», вправа «Вільний мікрофон». Заключний етап: рефлексія заняття, ритуал прощання, підведення підсумків заняття

Аналіз результатів дослідно-емпіричної роботи

Мета: визначення ефективності розробленого і апробованого комплексу занять, спрямованого на корекцію девіантної поведінки юнаків.

Завдання:

1. Провести повторну діагностику для виявлення рівнів прояву схильності юнаків до девіантної поведінки.
2. Порівняти результати первинної та контрольної діагностики, отримані в ході експериментального дослідження.
3. Визначити ефективність комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з відхиленнями у поведінці.

Після реалізації комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з відхиленнями у поведінці, було проведено повторну

діагностику рівнів прояву схильності до девіантної поведінки за методикою «Стандартизований тест-опитувальник вимірювання схильності юнаків до різних форм поведінки, що відхиляється (СОП)» О. М. Орла.

Результати повторної діагностики за методикою «Стандартизований тест-опитувальник вимірювання схильності юнаків до різних форм поведінки, що відхиляється від норми (СОП)» О. М. Орла подано в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Рівні прояву схильності юнаків до відхилення поведінки до девіантної поведінки на контрольному етапі дослідження (в%)

Рівні прояву схильностей	Експериментальна група		Контрольна група	
	кількість	%	кількість	%
низький	3	37,5	2	25
середній	3	37,5	5	62,5
високий	2	25	1	12,5

Отримані результати свідчать про те, що в експериментальній групі рівень прояву схильності до девіантної поведінки помітно знизився: високий рівень прояву схильності до девіантної поведінки становить 25% випробовуваних, середній рівень - 37,5%, а у 37,5% юнаків - низький рівень. У контрольній групі рівні прояву схильності до девіантної поведінки стали наступними: високий рівень прояви схильності до девіантної поведінки становить 12,5%, середній рівень у 62,5% випробовуваних, низький рівень у 25% підлітків.

Порівняльні результати діагностики визначення рівнів прояви схильності до девіантної поведінки юнаків з відхиленням поведінки експериментальної і контрольної груп представлені в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Порівняльні результати діагностики визначення рівнів прояву схильності до девіантної поведінки юнаків з відхиленням поведінки експериментальної і контрольної груп на констатуючому і контрольному етапах дослідження

Рівні прояву схильностей	Експериментальна група		Контрольна група	
	констатуючий	контрольний	констатуючий	контрольний
низький	12,5	37,5	37,5	25
середній	25	37,5	37,5	62,5
високий	2,5	25	25	12,5

На таблиці 2.10 видно, що у юнаків експериментальної групи на констатуючому етапі дослідження рівні прояву схильності до девіантної

поведінки були такі: високий рівень - 62,5%, середній рівень - 25%, низький рівень - 12,5%. Після реалізації комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з поведінкою відхилення, з цієї групою рівні помітно знизилися: високий - 25%, середній - 37,5%, низький - 37,5%.

На відміну від експериментальної групи, у юнаків контрольної групи результати трохи змінилися: високий - 12,5%, середній рівень - 62,5%, низький рівень - 25%. Таким чином, результати порівняння даних свідчать про ефективність комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з поведінкою відхилення. Отже, комплекс занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з відхилення поведінки сприяє корекції девіантної поведінки юнаків. Таким чином, висунута гіпотеза підтверджена.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі було доведено, що юнакам і дівчатам зі схильністю до поведінки відхилення властива межова виразність самооцінки: або завищена, або занижена. У юнацькому віці формування адекватної самооцінки - одна з найважливіших задач, оскільки обидві крайнощі - і занижена, і завищена самооцінка - ведуть до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Наявність цих конфліктів пояснюється тим, що самоповага, самоприйняття і соціальна адаптація тісно взаємопов'язані. *Порушення в системі самооцінок у юнаків і дівчат виступає як один з найважливіших факторів девіантної поведінки.*

Таким чином ми дійшли висновку, що девіантні юнаки і дівчата характеризуються крайньою самооцінкою (або завищеною, або заниженою). У юнацькому віці формування адекватної самооцінки - одне з найважливіших завдань, оскільки обидві крайнощі - і занижена, і завищена самооцінка - ведуть до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Наявність цих конфліктів пояснюється тим, що самоповага, самоприйняття і соціальна адаптація тісно взаємопов'язані. Порушення в системі самооцінок у юнаків і дівчат виступає як один з найважливіших факторів девіантної поведінки.

Проаналізувавши дані, отримані за допомогою критерію УМанна-Уїтні, ми бачимо, що достовірно значимі відмінності були отримані за шкалою *проблемно-орієнтований копінг* (ПОК), *емоційно-орієнтований копінг* (ЕОК) і *шкалою копінга, орієнтованого на уникнення* (КОУ). Найбільш статистично значущі відмінності були виявлені в показниках за шкалою емоційно-орієнтованого копінга.

Можна помітити, що у юнаків нормативної поведінки переважають *проблемно-орієнтований і емоційно-орієнтований копінг*, а у юнаків з поведінкою відхилення - *стратегія уникнення*.

Занижені показники серед юнаків, схильних до девіантної поведінки, спостерігається за *шкалою схильність до саморуйнівної поведінки і шкалою вольового контролю емоційних реакцій*. У нормотипових юнаків занижені показники за шкалами схильність до адитивної поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, шкалою схильності до агресії та насильства і шкалою схильності до делінквентної поведінки. Підставою подібного результату можуть вважатись сформовані навички до порозуміння з актуальною життєвою ситуацією, психологічне благополуччя і гармонійні стосунки з оточуючими.

Після реалізації комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки юнаків з відхиленням поведінки, була проведена повторно діагностика рівнів прояву схильності до девіантної поведінки за методикою «Стандартизований тест-опитувальник вимірювання схильності юнаків до різних форм поведінки, що відхиляється (СОП)» О.М. Орел.

Отже, експериментально перевіrivши програму спрямовану на корекцію девіантної поведінки дослідження, ми з'ясували, що результати порівняння повторної діагностики юнаків нормативних та з поведінкою відхилення свідчать про ефективність комплексу занять. Мету апробованої корекційної програми досягнуто: ефективність вправ буде сприяти корекції самооцінки та емоційного стану юнаків з поведінкою відхилення і як наслідок - подолання факторів, які викликають девіантну поведінку.

ВИСНОВКИ

В даний час в суспільстві виникла складна ситуація, пов'язана з правопорушеннями серед юнаків і дівчат. Юнацький вік - один з найбільш довгих і суперечливих в психологічних і педагогічних уявленнях і теоріях. Юність - період життя після отрочтва до дорослості, що включає в свої рамки вік від 16 - 17 років.

Під час написання наукової роботи проаналізували на основі всебічного аналізу джерел вітчизняних та зарубіжних фахівців рівень розробки теми і дійшли висновків:

Актуальність даного дослідження обумовлена тим, що самооцінка відноситься до центральних утворень особистості, її ядра. Загальновизнаним є уявлення про зв'язок самооцінки з асоціальною і девіантною поведінкою юнаків. Неадекватна самооцінка створює широку зону конфліктних ситуацій і при певних умовах сприяє прояву девіантної поведінки.

Самооцінка - це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей, здібностей, місця в системі відносин з іншими людьми. Самооцінка відноситься до центральних особистісних утворень поряд з образом себе і Я - концепцією. Самооцінка є важливим фактором саморегуляції особистості, впливає на взаємини з оточуючими, критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум у значній мірі впливає на формування самооцінки особистості.

Визначили теоретико-методологічні основи вивчення психологічних особливостей самооцінки у юнаків з девіантною та делінквентною поведінкою, які полягають в тому, що самооцінка є однією з найбільш важливих соціально-психологічних характеристик особистості в юнацькому віці. Саме в цей період людина починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, в його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок на внутрішні. Поступове формування своєї Я - концепції сприяє подальшій побудові самооцінки молодой людини.

Загальна гіпотеза підтвердилася: між психологічними особливостями юнаків з нормативною та поведінкою відхилення існують значущі відмінності за певними показниками:

1. Юнаки з відхилення поведінки більш схильні до фізичної агресії, прояву гніву і ворожості, ніж юнаки з нормативною поведінкою.

2. У нормативних юнаків переважають емоційно-фокусовані копінг-стратегії, а у юнаків з відхилення поведінки переважає стратегія уникнення. Дана гіпотеза підтвердилася. Дійсно, найвищі показники у нормативної

вибірки були отримані за шкалою емоційно-орієнтованого копінгу, а у респондентів з відхиленням поведінки переважають стратегії уникнення проблемних ситуацій.

3. Юнаки з відхилення поведінки більш схильні давати соціальнобажані варіанти відповідей, ніж нормативні. Ця гіпотеза також підтвердилася. У юнаків з відхиленням поведінки, дійсно, показники за шкалами брехні і установки на соціально-бажані відповіді перевищують норму. На відміну від нормативних юнаків, у яких дані показники знаходяться в межах норми.

4. Високі показники шкали брехні і установки на соціально бажані відповіді зворотним чином пов'язані з показниками шкал фізичної агресії, гніву, ворожості, схильності до насильства і делінквентної поведінки. Остання гіпотеза підтвердилася частково.

Розкрили прояви самооцінки осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення, надавши загальну характеристику юнацького віку, особливості самооцінки цього вікового періоду, виявлені фактори, що сприяють формуванню поведінки відхилення. Також була вивчена самооцінка юнаків і дівчат зі схильністю до поведінки відхилення, проведено емпіричне дослідження на виявлення взаємозв'язку між самооцінкою і девіантною поведінкою юнаків і дівчат.

Проаналізували дослідно-експериментальну роботу, щодо вивчення самооцінки юнаків з девіантною поведінкою та з'ясували, що юнакам і дівчатам зі схильністю до поведінки відхилення властива **межова виразність самооцінки: або завищена, або занижена**. У юнацькому віці формування адекватної самооцінки - одна з найважливіших задач, оскільки обидві крайнощі - і занижена, і завищена самооцінка - ведуть до серйозних внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Наявність цих конфліктів пояснюється тим, що самоповага, самосприйняття і соціальна адаптація тісно взаємопов'язані. **Порушення в системі самооцінок у юнаків і дівчат виступає як один з найважливіших факторів девіантної поведінки**. Таким чином, ми отримали підставу для подальшого більш глибокого і детального вивчення цієї проблеми та розробки корекційної програми роботи з проявами поведінки відхилення в юнацькому віці.

Дослідивши прояви агресії і ворожості у осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення були виявлені занижені показники серед юнаків, схильних до девіантної поведінки, спостерігається за *шкалою схильність до саморуйнівної поведінки і шкалою вольового контролю емоційних реакцій*. У нормотипових юнаків занижені показники за шкалами схильність до адитивної поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, шкалою схильності до агресії та насильства і шкалою схильності до

делінквентної поведінки. Підставою подібного результату можуть вважатись сформовані навички до порозуміння з актуальною життєвою ситуацією, психологічне благополуччя і гармонійні стосунки з оточуючими.

Проаналізувавши дані, отримані за допомогою критерію УМанна-Уїтні, ми бачимо, що достовірно значимі відмінності були отримані за шкалою *проблемно-орієнтований копінг* (ПОК), *емоційно-орієнтований копінг* (ЕОК) і *шкалою копінга, орієнтованого на уникнення* (КОУ). Найбільш статистично значущі відмінності були виявлені в показниках за шкалою емоційно-орієнтованого копінга.

«Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» у осіб підліткового віку, схильних до поведінки відхилення та порівнявши із нормативним типом поведінки підлітків такої вікової категорії, можна помітити, що у юнаків норматипової поведінки переважають *проблемно-орієнтований і емоційно-орієнтований копінг*, а у юнаків з поведінкою відхилення - *стратегія уникнення*.

Експериментально перевіривши програму психологічної корекції поведінкових відхилень юнаків дійшли висновків, що результати порівняння повторної діагностики юнаків норматипових та з поведінкою відхилення свідчать про ефективність комплексу занять, спрямованих на корекцію девіантної поведінки. Мету апробованої корекційної програми досягнуто: ефективність вправ буде сприяти корекції самооцінки та емоційного стану юнаків з поведінкою відхилення і як наслідок - подолання факторів, які викликають девіантну поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія : навч. посібник для студ. вузів. 4-е вид., стер. М. : Академія, 2019. 672 с.
2. Батищева Г.Т. Молодь і протиправна поведінка: пошук причин, що призводять до протиправної поведінки. *Соціальний педагог*. 2018. № 11. С. 38–41
3. Берегова Н. П., Колба В. Р. Профілактика адиктивної поведінки у юнаків. *Актуальні питання теорії та практики психолого -педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей XI Всеукраїнської науково- практичної конференції, (Хмельницький, 27 квітня 2023). Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 7-9.
4. Божович Л. І. Проблеми формування особистості/ под ред. Д. І. Фельдштейна. 4-е вид. М. : Інститут практичної психології, 2017. 352 с.
5. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
URL:<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11229/volnova.profilactica%20deviantnogo.2%20chastyna.PDF?sequence=1> (дата звернення: 06.12.2025)
6. Зінько Є. В. Вивчення параметрів самооцінки. *Наука*. 2016. № 3. С. 22–27.
7. Зінько Є. В. Співвідношення характеристик самооцінки і рівня домагань. *Психологічний журнал*. 2016. № 4. С. 18–30.
8. Змановська Є. В. Девіантологія (психологія поведінки відхилення) : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Академія, 2017. 288 с.
9. Кон І. С. Психологія ранньої юності. М. : Просвещеніє, 2019. 255 с.
10. Корнєщук В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків. К., 2021. 136 с.
11. Кудрявцев В. М. Соціальні відхилення / за ред. В. Н. Кудрявцева. Київ : Юрид. літ., 2020. 537 с.
12. Лащова Л. А., Шурупова М. Ф. Соціологічна теорія девіантної поведінки. *Соціально-політичний журнал*. 2020. № 4. С. 24–37.
13. Лозова О. М. Методологічні проблеми вивчення самооцінки особистості. *Фахівець*. 2020. № 5. С. 28–32.
14. Лупу І. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків : кваліфікаційна робота. Чернівці, 2022. с. 83
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6610/educ_2023_095.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.11.2025)

15. Миколайчук А. В. Психологічні причини девіантної поведінки підлітків : курсова робота під керівництвом Кириленко В. Г. Київ : Київський національний лінгвістичний університет. 2023. 27 с
16. Маралів В. Г. Основи самопізнання і саморозвитку : навч. посіб. Київ : Академія, 2019. 256 с.
17. Менделевич В. Д. Психологія девіантної поведінки. Клінічна та медична психологія. Київ : МЕДпрес, 2019. С. 351–416.
18. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навчальний посібник. Черкаси : Чабаненко Ю., 2008. 376 с.
19. Осипова О.С. Девіантна поведінка: благо чи зло ? / О.С. Осипова // Соціальна психологія. - 2018 . - № 9 . - С .96 - 98 .
20. Павлюк О. Д. Характеристика девіантної поведінки неповнолітніх. Вісник післядипломної освіти. 2023. № 26. С. 105–128. (32)
21. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І. Ф., Литвинчук Л. М., Рябовол Т. А., Філоненко Л. А., Максим О. В., Щербина- Прилука В. М.; за ред. Н. Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.
22. Реан А. А. Психологія вивчення особистості. СПб. : Пітер, 2019. 479 с.
23. Романюк Є. В. Девіантна поведінка дітей і підлітків : курсова робота під науковим керівництвом Шевякової І. П. Старобільськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. 44 с.
24. Самигін П.С. Девіантна поведінка молоді / П.С. Самигін. - Ростов: "Фенікс", 2016. - 440 с.
25. Самойлов Н. В. Профілактика та корекція поведінкових відхилень: навчальний підхід. Харків. 2019. С. 120. URL: <https://www.univer.kharkov.ua/images/editor/news/20191223/Samoilova.pdf> (дата звернення: 25.12.2025)
26. Сафін О. Д., Байда С. П. Психологія девіантної поведінки особистості : навчальний посібник. Умань : Візаві, 2021. 202 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14381/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%9F%D0%94%D0%9F%202021%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf> (дата звернення: 30.11.2025)
27. Світлична Н. О. Психопрофілактика та психокорекція психологічного здоров'я працівників ризикованих професій. *Науковий вісник Харківського державного університету. Випуск 1. Том 1, 2015. С. 71-74*

28. Сироватко О. М. Про підготовку програм корекційної роботи з дітьми з девіантною та делінквентною поведінкою. Рекомендації Запорізького обласного НМЦ психології та соціології освіти. Запоріжжя, 2013 р. 32 с.
29. Сич О. Психокорекція агресивної поведінки осіб підліткового віку :кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю 053 Психологія. Івано-Франківськ, 2023. URL:http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/18074/Sych_fpis_2023.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.12.2025)
30. Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально- педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*. 2013. Том. Х. 14 с.
31. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. К.: Каравела, 2013. С. 372.
32. Усик О. О., Александров Ю. В. Психологічна характеристика підлітків із девіантною поведінкою. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2021. С. 326-327.
33. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навчально- методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС. 2014. 192 с. URL: <http://surl.li/fpxtr> (дата звернення: 22.12.2025)
34. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf (дата звернення: 16.12.2025)
35. Шенкевич О. М. Девіантна поведінка як результат сімейного неблагополуччя. *Педагогічні науки. Наукові праці*. 2006. Том 46. Випуск 33. С. 109-111

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики схильності до поведінки відхилення (СОП),

О.М. Орел

Опитувальник

1. Я віддаю перевагу одяг неяскравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає маминим синочком і нічого не може добитися в житті.
6. Я би взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи надутий.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботу, пов'язану зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливають на психіку речовини - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки він хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені зазвичай ускладнює роботу вимогу зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюсь батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.

28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Чи буває, що мені так і хочеться вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті йдуть прислів'ї: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково в них участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджусь з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився в давні часи, то став би шляхетним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Іноді я сумую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то готовий висловити йому все, що я про нього думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойну жарт.
55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бути в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу згадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразами - це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я запізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.
85. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.

91. Я б спробував яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.
95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.
96. Я б міг на спір залізти на високу фабричну трубу.
97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Обробка результатів

Ключі для підрахунку первинних «сирих» балів

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді:

2 (немає), 4 (немає), 6 (немає), 13 (так), 21 (немає), 23 (немає), 30 (так), 32 (так), 33 (немає), 38 (немає), 47 (немає), 54 (немає), 79 (немає), 83 (немає), 87 (немає).

2. Шкала схильності до подолання норм і правил:

1 (немає), 10 (немає), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (немає), 59 (да), 61 (немає), 80 (так), 86 (немає), 88 (так), 91 (так), 93 (немає).

Шкала схильності до адиктивної поведінки:

14 (да), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (да), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (немає).

3. Шкала схильності до самоповреждающому і саморуйнівної поведінки: 65

3 (да), 6 (та), 9 (та), 12 (так), 16 (так), 24 (немає), 27 (так), 28 (так), 37 (так), 39 (так), 51 (да), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (немає), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (да).

4. Шкала схильності до агресії та насильства:

3 (да), 5 (та), 15 (немає), 16 (так), 17 (так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (немає), 42 (так), 45 (да), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (да), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (немає), 77 (так), 82 (немає), 89 (так), 94 (так), 97 (так).

5. Шкала вольового контролю емоційних реакцій:

7 (та), 19 (так), 20 (так), 29 (немає), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (да), 78 (так), 84 (так), 89 (так), 94 (так).

6. Шкала схильності до деліквентною поведінкою:

18 (да), 26 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (немає), 61 (немає), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (да), 74 (так), 86 (немає), 91 (так), 94 (так).

Далі проводиться підрахунок первинних («сирих») балів і їх переклад в стандартні Т-бали. Кожній відповіді відповідно до ключа присвоюється один бал. Потім за кожною шкалою підраховується первинний сумарний бал, який потім при необхідності піддається корекції в зв'язку з дією фактора спеціальної бажаності відповідно до процедури, описаної вище. Потім проводиться переклад «сирих» балів у "стандартні Т-бали. У тому випадку, якщо у користувача є набрані ним спеціалізовані тестові норми, то переклад в стандартні Т-бали здійснюється за формулою: $T = 10 \times (X_i - M) / S + 50$ де X_i - первинний («сирий») бал за шкалою;

M - середнє значення первинного сумарного балу за шкалою в вибірці стандартизації;

S - стандартне відхилення значень первинних балів у вибірці стандартизації

Тест-опитувальник Шмішека на виявлення акцентуації девіантної поведінки особистості

Інструкція. Вам буде запропоновано ряд запитань, що охоплюють різні аспекти Вашого життя. На кожне запитання відповідайте «так» або «ні», спираючись на свої власні відчуття і думки. Це не тест на інтелект чи здібності, тому всі відповіді є рівноцінними. Не витрачайте багато часу на одне питання; дайте відповідь, яка спала Вам на думку першою.

Питання тесту:

1. Ви зазвичай спокійні і веселий?
2. Чи легко Ви ображаєтеся або засмучуєтеся? 3. Чи буває, що Ви легко можете розплакатися?
4. Як часто Ви перевіряєте свою роботу на можливі помилки? 5. У дитинстві Ви були настільки ж відважним, як і Ваші однолітки?
6. Чи швидко Ви змінюєте настрій з радості на смуток і навпаки? 7. Чи любите ви керувати грою?
8. Чи бувають дні, коли Ви безпричинно злитися на все? 9. Чи вважаєте Ви себе серйозною людиною?
- викладачами? 10. Чи завжди Ви прагнете якісно виконувати завдання, що ставляться
11. Чи є у Вас підприємницькі нахили? 12. Чи швидко Ви забуваєте, якщо когось образили?
13. Чи вважаєте себе чутливим і здатним до співчуття? 14. Коли кидаєте листа до поштової скриньки, чи перевіряєте ви, чи не затримався він у прорізі? 15. Чи прагнете Ви бути найкращим у навчанні, в гуртках або спортивних секціях?
16. Коли Ви були маленьким, чи боялися грози чи собак?
17. Чи вважають Вас надто старанним і акуратним?
18. Чи змінюється Ваш настрій залежно від домашніх і навчальних справ?
19. Чи можна сказати, що більшість Ваших знайомих Вас люблять?
20. Чи часто відчуваєте неспокій на душі?
21. Вам часто буває трохи сумно?
22. Чи доводилося Вам плакати від горя?
23. Чи важко Вам залишатися на одному місці довго?
24. Чи боретеся Ви за свої права, коли з Вами чинять несправедливо?
25. Чи стріляли Ви з рогатки в котів?
26. Чи дратує Вас, коли фіранка або скатертина висить (лежить) нерівно?
27. Коли Ви були маленьким, чи боялися залишитися вдома на одинці?

28. Чи буває так, що Ви відчуваєте радість або смуток без видимих причин?
29. Чи є Ви одним з найкращих студентів у Вашій групі?
30. Чи часто Ви відзначаєтеся веселощами?
31. Чи легко Ви можете розсердитися?
32. Чи буває, що Ви відчуваєте себе дуже щасливим?
33. Чи вмієте Ви піднімати настрій своїм друзям?
34. Чи можете Ви відверто висловлювати свої думки про інших людей?
35. Чи боїтеся Ви видимого крові?
36. Чи охоче беретеся за виконання громадських завдань?
37. Чи заступаєтеся Ви за тих, з ким несправедливо вчиняють?
38. Чи відчуваєте страх, коли входите в темну порожню кімнату?
точною?
39. Чи надаєте перевагу повільній і точній роботі перед швидкою і менш швидкою?
40. Чи легко Вам знайомитися з новими людьми?
41. Чи з задоволенням виступаєте на урочистих заходах або вечірках?
42. Чи випадало Вам коли-небудь тікати з дому?
43. Чи бували випадки, коли суперечка з однокурсниками або викладачами засмучувала Вас настільки, що Вам не хотілося йти до університету?
44. Чи вважаєте Ви життя складним?
45. Чи можете Ви навіть після невдачі сміятися з себе?
46. Чи намагаєтеся Ви помиритися, якщо суперечка сталася не з Вашої вини?
47. Чи любите Ви тварин?
в порядку?
48. Коли ви виходите з дому, чи буває, що повертаєтеся перевірити, чи все щось погане?
49. Чи здається Вам іноді, що з Вами або Вашими близькими може статися?
50. Чи змінюється Ваш настрій залежно від погоди?
51. Чи відчуваєте ви труднощі у відповіді на питання на заняттях, навіть якщо знаєте відповідь?
52. Чи можете Ви почати битися, якщо Вас образять?
53. Чи любите Ви бути в компанії?
54. Чи впадаєте Ви у відчай, якщо вам не щастить?
55. Чи можете Ви організувати гру чи роботу?
56. Чи наполегливо досягаєте мети, навіть якщо стикаєтеся з перешкодами?
57. Чи плакали Ви коли-небудь під час перегляду фільму або читання сумної книги?
58. Чи важко Вам заснути через проблеми?
59. Чи підказуєте Ви або дозволяєте списувати?

60. Чи боялися б Ви пройти вечором самі через кладовище?
 61. Чи стежите за тим, щоб кожна річ була на своєму місці?
 62. Чи трапляється так, що ви лягаєте спати з одним настроєм, а прокидаєтеся з іншим?
 63. Чи легко Вам адаптуватися до нових ситуацій?
 64. Чи турбує Вас головний біль?
 65. Чи часто Ви смієтеся?
 66. Якщо ви не поважаєте людину, чи можете поводитися з нею так, щоб вона цього не помітила?
 67. Чи можете ви виконати багато різних справ за один день?
 68. Чи часто з вами поводяться несправедливо?
 69. Чи любите ви проводити час на природі?
двері і чи вимкнене світло?
 70. Коли ви виходите з дому або лягаєте спати, чи перевіряєте, чи закриті
 71. Чи вважаєте ви себе боягузом?
 72. Чи змінюється ваш настрій під час святкових подій?
сцени?
 73. Чи берете ви участь у драматичному гуртку або любите читати вірші зі
розмовляти?
 74. Чи буває у вас без особливої причини сумний настрій, коли ви не хочете
 75. Чи іноді ви думаєте про майбутнє з сумом?
 76. Чи трапляються у вас раптові переходи від радості до смутку?
 77. Чи вмієте ви розважати гостей?
 78. Чи довго ви ображаєтеся?
 79. Чи сильно ви переживаєте, якщо трапляється нещастя у ваших друзів?
 80. Коли ви були школярем, чи часто переписували сторінки в зошиті через помилки?
 81. Чи вважаєте ви себе недовірливим?
 82. Чи часто вам сняться кошмари?
 83. Чи було у вас бажання вистрибнути з вікна або кинутися під машину?
 84. Чи відчуваєте ви більше радості, коли всі навколо веселі?
 85. Якщо у вас є проблеми, чи можете ви тимчасово про них забути і не думати про них постійно?
 86. Чи вчиняєте ви раптові та імпульсивні дії під впливом алкоголю?
 87. Зазвичай ви мовчазний і небагатослівний?
що забули б про свою справжню особистість?
 88. Чи могли б ви настільки вжитися в роль під час театральної вистави,
- Аналіз та оцінка результатів тестування** Підраховується сума «сирих» балів для кожної шкали (знак «-» біля ключа :

вказує на негативну відповідь). Збіг відповідей «+» або, в деяких випадках, «-» на конкретній шкалі з ключем оцінюється в 1 бал. Множення «сирого» балу (суми збігів відповідей з ключем) на коефіцієнт дає показник типу акцентуації. Максимальний показник для кожного типу акцентуації складає 24 бали.

Ознакою акцентуації, тобто високої вираженості певної властивості, є показник, що перевищує 12 балів. Якщо жодна властивість не перевищує 12 балів, слід підрахувати середній показник по всіх 10 шкалах і звернути увагу на ті якості, чий показник перевищує цей середній рівень. Поєднання акцентуєваних рис також потребує спеціального аналізу згідно з теорією К. Леонгарда.

Методика дослідження самооцінки Будассі

Контингент: старші підлітки, юнаки та дорослі (починаючи з 9 класу).

Матеріали та обладнання: ручки або олівці, тестові бланки за кількістю присутніх, список Будассі (прикріпити на дошці у вигляді плакату; для індивідуального дослідження ці слова записуються на нумерованих карках).

Інструкція: «Уважно подивіться на список характерологічних якостей людини.

З цього списку виберіть два ряди слів по 10—20 у кожному. У перший стовпчик — назовемо його «Мій ідеал» — помістіть слова, які характеризують ту людину, якою ви хотіли б стати.

У другому стовпчику — назовемо його «Антиідеал» — слова, що позначають риси, якими ідеал володіти не повинен.

З першого «позитивного» і другого «негативного» рядків виберіть ті риси, якими ви, як вам здається, володієте. При цьому вибір треба робити за системою «так — ні»: є у вас ця риса чи ні поза залежністю від ступеня її вираження».

СПИСОК БУДАССІ

Акуратність	Безтурботність	Ніжність
Гордість	Турботливість	Нерішучість
Злопам'ятність	Капризність	Вразливість
Мрійливість	Наполегливість	Педантичність
Нервозність	Чарівність	Принциповість
Чуйність	Підозрілість	Привітність
Презирливість	Безстрашність	Рішучість
Стриманість	Терплячість	Співчутливість
Завзятість	Ентузіазм	Боягузтво
Сприйнятливність	Життєрадісність	Поступливість
Сором'язливість	Вишуканість	Вдумливість
Повільність	Мстивість	Брутальність
Невимушеність	Нестриманість	Заздрісність
Обережність	Рухливість	Щирість
Поетичність	Розв'язність	Легковір'я
Самозабуття	Сором'язливість	Помисливість
Захопливість	Холодність	Нерішучість

№	Мій ідеал	Анти ідеал	Реальне «Я»
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			

Обробка та інтерпретація результатів

Число позитивних рис, які ви собі приписуєте, поділіть на число слів, поміщених у стовпчику «Мій ідеал». Якщо результат близький до одиниці (0,7—1,0), ви швидше за все себе переоцінюєте.

Результат, близький до нуля (0,1—0,3), свідчить про недооцінку й підвищену самокритичність. 0,4—0,6 — нормальна середня самооцінка, ви досить критично себе сприймаєте.

Методика дослідження агресії і ворожості (А.Басса-А.Дарки)

Опитувальник Басса-Дарки (Buss-Durkey Inventory) розроблений А. Басс і А. Дарки в 1957 р і призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій.

Інструкція. Прочитуючи або прослуховуючи зачитує твердження, приміряйте, наскільки вони відповідають вашому стилю поведінки, вашому способу життя, і відповідайте одним з можливих відповідей: «так» і «ні».

1. Іноді мені важко стримати бажання нашкодити іншим.
2. Я іноді поширюю плітки про людей, яких не люблю.
3. Мені легко дратуватися, але я швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять ввічливо, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо мені не подобається поведінка моїх друзів, я даю їм це зрозуміти.
8. Коли я обманюю когось, я відчуваю сильне почуття провини.
9. Я відчуваю, що не можу нанести удар людині.
10. Я ніколи не буваю дратівливим до такого ступеня, щоб кидати предмети.
11. Я завжди проявляю терпіння до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається правило, я відчуваю бажання його порушити.
13. Інші люди часто використовують сприятливі обставини для власної вигоди.
14. Я насторожено ставлюся до людей, які ставляться до мене трохи дружніше, ніж я очікував.
15. Я часто не згоден з іншими людьми.
16. Іноколи мені спадають на думку думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось завдає мені удару першим, я не відповідаю.
18. Коли я дратуюсь, я ляскаю дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди роблю протилежне.
21. Мене тривожить моя доля.
22. Я вважаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу стриматися від суперечки, коли люди не погоджуються зі мною.
24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати провину.
25. Ті, хто ображає мене і мою сім'ю, заслуговують на конфлікт.
26. Я не здатний жартувати грубо.
27. Я відчуваю гнів, коли наді мною глузують.
28. Коли люди ведуть себе як начальники, я роблю все можливе, щоб вони не переважали.

29. Я майже щотижня зустрічаю когось, хто мені не подобається.
30. Я вважаю, що багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди ставилися до мене з повагою.
32. Я відчуваю провину за те, що роблю недостатньо для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються, заслуговують на відсіч.
34. Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35. Якщо мене ставлять в гірше становище, ніж я заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я намагаюся ігнорувати це.
37. Хоча я і не показую цього, іноді мене турбує заздрість.
38. Іноді мені здається, що люди сміються з мене.
39. Навіть коли я злюсь, я не вживаю грубих слів.
40. Я хочу, щоб мої помилки були пробачені.
41. Я рідко відповідаю на удари, навіть якщо мене вдарять.
42. Коли речі йдуть не так, як я хотів, я іноді ображаюсь.
43. Іноколи мене дратує навіть проста присутність деяких людей.
44. Немає людей, яких я б справді ненавидів.
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряй чужинцям".
46. Якщо хтось дратує мене, я можу висловити свою думку про нього.
47. Я часто шкодую про те, що зробив.
48. Якщо я розлючений, я можу вдарити когось.
49. З дитинства я не проявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як вибухонебезпечна бочка.
спілкуванні.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, вони б вважали мене важким у
приємне для мене.
52. Я завжди намагаюсь знайти таємні мотиви людей, які роблять щось
53. Якщо на мене кричать, я відповідаю криком.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я б'юся так само часто, як і інші.
56. Я можу згадати випадок, коли був настільки розлючений, що ламаю
перший-ліпший предмет.
57. Іноді я відчуваю, що готовий сам почати бійку.
58. Іноколи мені здається, що життя несправедливе до мене.
59. Раніше я вірив, що більшість людей говорять правду, але тепер я
сумніваюсь у цьому.
60. Я лаюся тільки від злості.
61. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я
готовий це зробити.

63. Іноді я виявляю свій гнів, стукаючи кулаком по столу.
64. Я можу бути грубим з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.
66. Я не можу поставити когось на місце, навіть якщо це необхідно.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які можуть довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці, образити мене.
70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розлютити або погрози.
71. Я часто тільки погрожую, хоча насправді не планую здійснювати
72. Останнім часом я став занадто нудним.
73. Під час суперечок я часто підвищую голос.
74. Я намагаюсь зазвичай приховувати своє негативне ставлення до людей.
75. Я краще погоджусь з чимось, ніж вступлю в суперечку

Обробка результатів і інтерпретація

Відповіді оцінюються по 8 шкалами.

1. Фізична агресія ($k = 11$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 9, 17, 41
2. Вербальна агресія ($k = 8$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 39, 74, 75
3. Непряма агресія ($k = 13$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 2, 18, 34, 42, 56, 63 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 10, 26, 49
4. Негативізм ($k = 20$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 4, 12, 20, 23 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 36
5. Роздратування ($k = 9$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 11, 35, 69
6. Підозрілість ($k = 11$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 65, 70
7. Образа ($k = 13$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58 "Немає" = 1, "так" = 0 питання: 44
8. Почуття провини ($k = 11$): "Так" = 1, "ні" = 0 питання: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67 Індекс агресивності включає в себе 1, 2 і 3 шкалу; індекс ворожості включає в себе 6 і 7 шкалу. Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості - $6-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

Методики діагностики копінг-стратегій

Методика психологічної діагностики копінг-механізмів (Е. Heim)
Опис методики. Методика психологічної діагностики копінг-стратегій (Е. Heim) дозволяє досліджувати 26 ситуаційно-специфічних варіантів копінгу (інакше типів поведінки, реагування на складну ситуацію, боротьби зі стресом), розподілених на три основні сфери психічної діяльності – когнітивні, емоційні і поведінкові копінг-механізми. Методика адаптована у лабораторії клінічної психології психоневрологічного інституту ім. В. М. Бехтерева, під керівництвом д. м.н. професора Л. І. Вассермана.

Інструкція: Вам буде запропоновано ряд тверджень, що стосуються особливостей Вашої поведінки. Спробуйте згадати, яким чином Ви найчастіше вирішуєте стресові ситуації і ситуації, що потребують сильного емоційного напруження. Обведіть кружечком, будь ласка, той номер, який Вам підходить. У кожному розділі тверджень необхідно вибрати лише один варіант, за допомогою якого Ви вирішуєте свої проблеми. Відповідайте, будь ласка, відповідно до того, як Ви справляєтеся з важкими ситуаціями протягом останнього часу. Довго не роздумуйте – важлива Ваша перша реакція. Будьте уважні!

Тест методики.

- А 1. «Кажу собі: ніші є щось важливіше, ніж труднощі»
2. «Кажу собі: це доля, потрібно з цим змиритися»
3. «Це несуттєві труднощі, не все так погано, в основному все добре»
4. «Я не втрачаю самовладання, зберігаю самоконтроль у складних ситуаціях та намагаюся нікому не показувати свій стан»
5. «Я намагаюся проаналізувати, все зважити і пояснити собі, що ж трапилося»
6. «Я кажу собі: порівняно із проблемами інших людей мої – це дрібниця»
7. «Якщо щось трапилося, на все воля Божа» 8. «Я не знаю що робити і мені часом здається, що мені не виплутатися з цих труднощів»
9. «Я надаю своїм труднощам особливого змісту, долаючи їх, я розвиваюся та самовдосконалююся»
10. «Сьогодні, я повністю не можу впоратися з цими труднощами, але згодом зможу впоратися і з ними, і з більш складними».
- Б 1. «Я завжди обурююся несправедливістю долі до мене і виражаю свій протест»
2. «Я впадаю у відчай, ридаю і плачу»
3. «Я не дозволяю собі виражати емоції»
4. «Я завжди впевнений, що є вихід з важкої ситуації»
5. «Я довіряю подолання своїх труднощів іншим людям, які готові допомогти мені»

6. «Я впадаю у стан безнадійності»
7. «Я вважаю себе винним і отримую по заслугам»
8. «Я впадаю у лють, стаю агресивним»

В 1. «Я занурююся в улюблену справу, намагаючись забути про труднощі»

2. «Я намагаюся допомогти людям і в турботах про них забуваю про свої проблеми»
3. «Намагаюся не думати про свої проблеми»
4. «Намагаюся відволіктися і розслабитися (з допомогою алкоголю, заспокійливих засобів, смачної їжі тощо)»
5. «Щоб пережити труднощі, я беруся за здійснення давньої мрії (подорожую, вивчаю іноземну мову тощо)»
6. «Я намагаюся залишитися наодинці з собою»
7. «Я співпрацюю із значущими для мене людьми для подолання труднощів»
8. «Я зазвичай шукаю людей, здатних допомогти мені порадою»

Інтерпретація результатів:

Адаптивні когнітивні копінг-стратегії – форми поведінки, спрямовані на аналіз труднощів і можливих шляхів їх подолання, підвищення самооцінки і 78 самоконтролю, усвідомлення власної цінності як особистості, наявності віри у власні ресурси у подоланні важких ситуацій.

Адаптивні емоційні копінг-стратегії – емоційний стан з активним обуренням і протестом по відношенню до труднощів і впевненістю у наявності виходу із будь-якої, навіть найскладнішої, ситуації.

Адаптивні поведінкові копінг-стратегії – така поведінка особистості, коли вона співпрацює зі значимими (більш досвідченими) людьми, шукає підтримки в найближчому соціальному оточенні або сама пропонує її близьким для подолання труднощів.

Неадаптивні когнітивні копінг-стратегії – пасивні форми поведінки з відмовою від подолання труднощів через невіру у свої сили і інтелектуальні здібностей, з умисною недооцінкою власних неприємностей.

Неадаптивні емоційні копінг-стратегії – варіанти поведінки, які характеризуються пригніченим емоційним станом, відчуттям безнадійності, покірності, переживанням злості і звинувачуваннями себе та інших.

Неадаптивні поведінкові копінг-стратегії – поведінка, яка передбачає уникнення думок про неприємності, пасивність, усамітнення, прагнення не вступати в активні інтерперсональні контакти, відмова від вирішення проблем. Відносно адаптивні копінг-стратегії – тобто такі, конструктивність яких залежить від значущості та вираженості ситуацій подолання.

Відносно адаптивні когнітивні копінг-стратегії – форми поведінки, спрямовані на оцінку труднощів в порівнянні з іншими, надання особливого

сенсу їх подолання, віра в Бога і стійкість у вірі при зіткненні зі складними проблемами.

Відносно адаптивні емоційні копінг-стратегії – поведінка, спрямована на зняття напруги, пов'язаної з проблемами, емоційним відреагуванням або на покладання відповідальності за вирішення труднощів іншим особам.

Відносно адаптивні поведінкові копінг-стратегії – поведінка, що характеризується прагненням до тимчасового відходу від вирішення проблем за допомогою алкоголю, лікарських засобів, занурення в улюблену справу, подорожі, реалізації своїх заповітних бажань.

Програма психологічної корекції девіантної поведінки особистості

1. Вправа «Коло довіри» Час: 20 хвилин. Висловлювати свої думки та емоції, підвищити рівень взаємної підтримки. Мета: створити атмосферу довіри в групі, розвинути вміння відкрито на задану тему (наприклад, «Що для мене означає довіра?» або «Коли я відчував Учасники стають у коло. Ведучий пропонує кожному по черзі висловитися найбільшу підтримку?»). Інші учасники уважно слухають, не перебиваючи. Після висловлювання кожен має можливість поділитися своїми думками або підтримати промовця. Важливо дотримуватись принципів безоцінного сприйняття та взаємоповаги.

2. Вправа «Кейс-метод «Життєві ситуації»» Час: 25 хвилин. Прогнозувати наслідки своїх дій. Мета: навчити аналізувати проблемні ситуації, ухвалювати рішення та ухвалення рішень (наприклад, конфлікт у колективі, моральний вибір, етична Групі пропонується кілька кейсів – життєвих ситуацій, що потребують дилема). Учасники обговорюють можливі варіанти розв'язання ситуації, оцінюють їх переваги та ризики. По завершенню, група робить висновки щодо найкращих стратегій поведінки.

3. Вправа «Лабіринт вибору» Час: 30 хвилин. Мета: розвинути навички прийняття рішень, навчити аналізувати альтернативи та їхні наслідки. Ведучий викладає на підлозі схему «лабіринту», де кожен поворот – це певний вибір. Учасники рухаються лабіринтом, обираючи той чи інший варіант відповіді на запитання. Кожен вибір веде до нового сценарію розвитку подій. Наприкінці обговорюється, як учасники ухвалювали рішення і що вони винесли з цієї справи.

4. Вправа «Техніки релаксації» Час: 15 хвилин. розслаблення. Мета: знизити рівень стресу, навчити методів саморегуляції та сеанс релаксації (наприклад, техніку глибокого дихання, прогресивну м'язову Учасники розташовуються зручно, заплющують очі. Ведучий проводить релаксацію або візуалізацію спокійного місця). Учасники концентруються на власних відчуттях, розслаблюють м'язи, слідкують за диханням. Наприкінці всі діляться своїми враженнями.

5. Вправа «Соціальний компас» Час: 25 хвилин. Мета: усвідомити власні цінності, соціальні орієнтири та взаємозв'язок із іншим», «Гроші важливіші за дружбу»). Вони мають визначити свою позицію Учасникам пропонуються твердження (наприклад, «Я завжди допомагаю (повністю згоден, частково згоден, не згоден) і пояснити свій вибір. Обговорюється, як особисті переконання впливають на поведінку та рішення.

6. Вправа «Асертивна комунікація» Час: 30 хвилин. Мета: навчити висловлювати власні думки й почуття впевнено, без агресії асертивний. Потім розігруються сценки, де потрібно відреагувати асертивно Учасники

обговорюють три стилі комунікації: пасивний, агресивний та (наприклад, відмовити без почуття провини, висловити критику конструктивно). Наприкінці обговорюється, як асертивна поведінка впливає на спілкування.

7. Вправа «Кар'єрна мапа» Час: 40 хвилин. **Мета:** допомогти учасникам усвідомити свої професійні цілі та скласти точка (теперішнє місце), бажана мета та кроки для її досягнення. Обговорюються Кожен учасник отримує аркуш, де малює власну «кар'єрну мапу»: стартова ресурси, перешкоди, підтримка. Наприкінці учасники презентують свої мапи.

8. Вправа «Аналіз емоцій» Час: 20 хвилин. **Мета:** навчитися розпізнавати та аналізувати власні емоції, розуміти їхній вплив на поведінку. Учасники отримують картки з назвами емоцій (радість, страх, злість тощо). Вони розповідають про ситуації, коли відчували цю емоцію, як вона вплинула на їхню поведінку, як вони з нею впоралися. Обговорюється важливість емоційної грамотності.

9. Вправа «Персональний ресурс» Час: 30 хвилин. **Мета:** усвідомити власні сильні сторони, знайти внутрішні ресурси для подолання труднощів. Кожен учасник малює «дерево ресурсів»: коріння – його минулий досвід і навички, стовбур – поточні здібності, гілки – майбутні можливості. Потім вони діляться своїми малюнками, обговорюють, що допомагає їм рухатися вперед. Ці вправи спрямовані на самопізнання, розвиток комунікаційних навичок.